অধ্যায় ১৪ ঃ মামণি ৰয়ছম গোস্বামী ঃ *দঁতাল হাতীৰ উঁয়ে খোৱা হাওদা-২*

অধ্যায় গাঁথনি

১৪.১ উদ্দেশ্য

১৪.২ পৰিচয়

১৪.৩ *দঁতাল হাতীৰ উঁয়ে খোৱা হাওদা*

১৪.৩.১ উপন্যাসখনৰ সাধাৰণ আলোচনা

১৪.৩.২ উপন্যাসখনৰ কাহিনীভাগ

১৪.৩.৩ উপন্যাসখনৰ চৰিত্ৰ চিত্ৰণ

১৪.৩.৪ উপন্যাসখনৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ

১৪.৩.৫ উপন্যাসখনত প্ৰতিফলিত নাৰী কেন্দ্ৰিক চিন্তা

১৪.৩.৬ উপন্যাসখনত প্ৰয়োগ হোৱা ভাষা

১৪.৩.৭ আঞ্চলিক উপন্যাস হিচাপে *দঁতাল হাতীৰ উঁয়ে খোৱা হাওদা*

১৪.৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

১৪.৫ অধিক জানিবলৈ

১৪.৬ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান (কেৱল ৰূপৰেখা)

১৪.৭ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১৪.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- *দঁতাল হাতীৰ উঁয়ে খোৱা হাওদাৰ* কাহিনী আৰু চৰিত্ৰসমূহ আলোচনা কৰিব পাৰিব
- *দঁতাল হাতীৰ উঁয়ে খোৱা হাওদা* উপন্যাসত প্ৰতিফলিত নাৰীকেন্দ্ৰিক চিন্তাৰ ৰূপৰেখা বৰ্ণনা কৰিব পাৰি
- উপন্যাসখনৰ সাহিত্যিক সৌন্দৰ্য, যেনে— উপমা, প্ৰতীক, চিত্ৰকল্প, ইত্যাদিৰ আলোচনা কৰিব পাৰিব
- আঞ্চলিকতাবাদী উপন্যাস হিচাপে *দঁতাল হাতীৰ উঁয়ে খোৱা হাওদাখন* আলোচনা কৰিব পাৰিব
- উপন্যাসখনত প্ৰয়োগ হোৱা ভাষাৰ লগত পৰিচিত হ'ব।

১৪.২ পৰিচয়

স্নাতোকোত্তৰ অসমীয়া দ্বিতীয় ষান্মাসিকৰ তৃতীয় পাঠ্যবিষয়ৰ অন্তৰ্গত এইটো চতুৰ্দশ তথা শেষ অধ্যায়। ইয়াৰ শিৰোনাম "মামণি ৰয়ছম গোস্বামী ঃ *দঁতাল হাতীৰ উঁয়ে খোৱা হাওদা-২*।" ইয়াত অসমীয়া কথা সাহিত্যৰ এক বিশেষ প্ৰতিভা আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় স্বীকৃতি লাভ কৰা

বৰেণ্য কথাশিল্পী মামণি ৰয়ছম গোস্বামীৰ উল্লেখযোগ্য উপন্যাস কৃতি ৰূপে চিহ্নিত হোৱা ওপৰোক্ত উপন্যাসখনৰ আলোচনা কৰিবলৈ লোৱা হৈছে। এইখিনিতে শিক্ষার্থীক এইটো কথা জনাই থওঁ যে ইয়াৰ পূর্বৰ অধ্যায়সমূহত আলোচিত হোৱা উপন্যাসকেইখনৰ নিচিনাকৈ এইখন উপন্যাসৰ বিষয়বস্তুক দুটা খণ্ডত ভাগ কৰি ক্রমে ত্রয়োদশ আৰু চতুর্দশ অধ্যায়ত আলোচনা কৰা হৈছে। আলোচনা কৰিবলৈ লোৱা উপন্যাসখন এখন সামাজিক উপন্যাস। পিছে উপন্যাসখনৰ পটভূমি আৰু বিষয়বস্তুত এটা বিশেষ অঞ্চলৰ প্রাধান্য মন কৰিবলগীয়া। সেইদৰে উপন্যাসখনৰ অন্যান্য আনুসঙ্গিক বিষয়তো আঞ্চলিক বৈশিষ্ট্য বিৰাজমান। এই অর্থত এই উপন্যাসখনক আঞ্চলিক উপন্যাস হিচাপেও আলোচনা কৰিব পাৰিব। আহকচোন! আমি এতিয়া এই বিশেষ উপন্যাসখনৰ আলোচনা ভাগলৈ আগবাঢ়োঁ।

১৪.৩ *দঁতাল হাতীৰ উঁয়ে খোৱা হাওদা*

ঔপন্যাসিক মামণি ৰয়ছম গোস্বামীয়ে ৰচনা কৰা বাছকৰনীয়া উপন্যাস কৃতিসমূহৰ ভিতৰত *দঁতাল হাতীৰ উঁয়ে খোৱা হাওদা* এখন বহু চর্চিত উপন্যাস। পোন প্রথমবাৰৰ বাবে উপন্যাসখন ১৯৮৮ চনত প্রকাশিত হৈছিল। কাহিনী আৰু বিষয়বস্তুগত শ্রেণী বিভাজনৰ পৰা চাবলৈ গ'লে এইখন উপন্যাসক আঞ্চলিক উপন্যাসৰ শাৰীত স্থান দিব লাগিব। উপন্যাসখনৰ কাহিনীভাগ অসমৰ দক্ষিণ কামৰূপ অঞ্চলৰ এখন সত্রক কেন্দ্র কৰি গঢ় লৈ উঠিছে। সেইদৰে চৰিত্রৰ বৈচিত্র্য আৰু বিবিধতা প্রদর্শন তথা প্রতীক আৰু চিত্রকল্পৰ প্রয়োগে উপন্যাসখনক অসমীয়া উপন্যাস সাহিত্যৰ ইতিহাসত এক বিশিষ্ট আসন প্রদান কৰিছে।

১৪.৩.১ *দঁতাল হাতীৰ উঁয়ে খোৱা হাওদা* ঃ উপন্যাসখনৰ সাধাৰণ আলোচনা

দঁতাল হাতীৰ উঁয়ে খোৱা হাওদা ঔপন্যাসিক মামণি ৰয়ছম গোস্বামীৰ সার্থক উপন্যাসসমূহৰ ভিতৰত অন্যতম। উপন্যাসখনৰ পটভূমি দক্ষিণ কামৰূপৰ আমৰঙা সত্র। উপন্যাসখনৰ পটভূমিৰ বিষয়ে কওঁতে ঔপন্যাসিক গৰাকীয়ে এই কথাষাৰ উল্লেখ কৰিছে। এখন বিশেষ সত্রৰ সত্রাধিকাৰৰ পৰিয়ালটোৰ উত্থান-পতনৰ কাহিনীক কেন্দ্র কৰি এই উপন্যাসখনৰ ঘটনাৱলী আগবাঢ়িছে। আমৰঙা সত্রৰ ভাবী অধিকাৰ ইন্দ্রনাথে পৰম্পৰাগত ৰক্ষণশীল চিন্তাৰ ঊর্দ্ধত থাকি চিন্তা কৰিবলৈ প্রয়াস কৰিছিল। তেওঁ একমাত্র বিধৱা ভনীয়েক গিৰিবালাক গোসাঁই পৰিয়ালৰ অন্যান্য বিধৱাৰ দৰে হতাশাত ভুগি কালাতিপাত কৰাৰ পৰিৱর্তে এগৰাকী স্বাভাৱিক যুৱতীৰ দৰে জীৱন-যাপন কৰিবলৈ অনুপ্রাণিত কৰিছিল। সেয়েহে ধর্মীয় আৰু সামাজিক আচাৰ-আচৰণৰ শৃঙ্খলাৰ মাজত আবদ্ধ হোৱা সত্ত্বেও খ্রীষ্টিয়ান মার্কক তেওঁলোকৰ সত্রৰ ইতিহাস উদ্ধাৰ কৰাৰ প্রসঙ্গত পুথি-পাঁজিৰ যোগান ধৰি তেওঁক সহায় কৰিবলৈ ভনীয়েক গিৰিবালাত দায়িত্ব দিছিল। মার্কে গিৰিবালাক সাপৰ কামোৰ খোৱাৰ পাছত তেওঁক পৰিচর্যা কৰি সুস্থ কৰি তুলিছিল। সমাজৰ দৃষ্টিত গিৰিবালাৰ এই আচৰণ অপৰাধ হিচাপে ধৰা দিছিল। মার্ক সৎ আৰু

ব্যক্তিত্বশীল পুৰুষ আছিল। পিছে ৰক্ষণশীল সমাজে গিৰিবালাক ক্ষমা কৰি নিদিলে। গিৰিবালাৰ শৰীৰটো 'শুদ্ধ' কৰিবলৈ আয়োজন কৰা 'মেষদাহ' অনুষ্ঠানত তাই স্বেচ্ছাই নিজৰ দেহ ত্যাগ কৰিলে। ইন্দ্রনাথৰ ইলিমন নামৰ ব্রাহ্মণ কন্যা গৰাকীৰ প্রতি দুর্বলতা আছিল যদিও তেওঁ ইলিমনক আপোন কৰিব নোৱাৰিলে। মৰাভিটাৰ মাটি টুকুৰাৰ সমস্যাটো সমাধান কৰিবলৈ যাওঁতে তাতেই তেওঁক হত্যা কৰা হয়। প্রগতিবাদী চিন্তাৰ ডেকা সত্রাধিকাৰ ইন্দ্রনাথৰ বহুতো স্বপ্ন বাস্তৱায়িত নোহোৱাকৈ থাকি গ'ল। গিৰীয়েকৰ ঘৰৰ মানুহৰ দৃষ্টিত 'পাপ গ্রহ' ৰূপে বিবেচিত হোৱা ইন্দ্রনাথৰ বিধৱা পেহীয়েক দুর্গাই দেওৰেকসকলে তেওঁক ঘূৰাই লৈ যাব বুলি বাট চাই থাকোঁতে যক্ষ্মা ৰোগত আক্রান্ত হৈ অকলেই স্বামীভিঠালৈ ঘূৰি গৈছিল। ইন্দ্রনাথৰ খুৰীয়েক সৰু গোসাঁনীয়ে বিধৱা হোৱাৰ পাছতো নিজৰ অস্তিত্ব বজাই ৰাখিবলৈ ৰক্ষণশীল গণ্ডিৰ মাজত থাকিয়েই সাহসেৰে আগবাঢ়িছিল।পিছে মহীধৰ বাপুৰ প্রতি থকা পূর্ণ বিশ্বাসে তেওঁক এটা সময়ত সর্বস্বান্ত কৰাৰ উপক্রম হৈছিল। মহীধৰ বাপুৰে তেওঁক কৰিব খোজা বিশ্বাসঘাতকতা সমাজে ধৰিব পাৰিছিল। মহীধৰ বাপুৰ শাস্তি হৈছিল। সত্রাধিকাৰ পৰিয়ালটোৰ বাহিৰে উপন্যাসখনত চিত্রিত হোৱা আমৰঙা সত্রৰ সাধাৰণ সমাজখনৰ মাজেদিও এক হতাশাৰ চিত্র ফুটি উঠিছে। কানি পানত আসক্ত সমাজখনৰ গৰিষ্ঠ সংখ্যক লোক দৰিদ্র আছিল। কানি পানত আসক্ত এইসকল লোকৰ অধিকাংশই দুখজনক পৰিণতিৰ ফালে আগবাঢ়িছিল। আনকি সেই পৰিৱেশত অৱস্থান কৰা জীৱ-জন্তুৰেও হতাশা আৰু ক্ষোভৰ বেহু ভেদ কৰিব পৰা নাছিল। সত্রাধিকাৰৰ প্রিয় জগন্নাথ 'ভাঠি খোলা' হাতী ৰূপে জনাজাত হৈছিল। তাক ধৰিবলৈ ৰৈ থকা চিকাৰী জামালুদ্দিনক সি মাৰি পেলোৱাৰ পাছত জগন্নাথক বধ কৰিবলৈ চৰকাৰী হুকুম আহিছিল। জগন্নাথে তাৰ পিঠিত বহুৱাই আকর্ষণীয় ***হাওদা*** ভৰিৰে গচকি চুৰমাৰ কৰি দিছিল। হাওদাখনৰ তলিত এডাল হাকোঁটা দেখা পোৱা গৈছিল যিডালে জগন্নাথক কষ্ট দিছিল। অৱশ্যে উপন্যাসখনত এই উঁয়ে খোৱা হাওদাখন প্রতীকার্থতহে ব্যৱহৃত হৈছে। এই হাওদাখনে সমাজৰ দুর্বলীৰ ওপৰত চলা তথাকথিত অভিজাত শ্রেণীৰ শোষণ আৰু পীড়ণৰ ছবি অঙ্কন কৰিছে।

হাওদা ঃ বহিবৰ নিমিত্তে হাতীৰ গাদীৰ ওপৰত বান্ধি লোৱা কাঠৰ আসন।

মন কৰিবলগীয়া যে এই উপন্যাসখনত আৰম্ভণিৰে পৰা এক নৈৰাশ্য আৰু হতাশাৰ ৰেখ বিদ্যমান। এই নৈৰাশ্য আৰু হতাশাবোধ উপন্যাসখনত চিত্রিত হোৱা প্রত্যেকটো চৰিত্রৰ মাজত বিদ্যমান। প্রত্যেকটো চৰিত্রই অতৃপ্তিৰ চাকনৈয়াত পৰি কক্‌বকাইছে। তাৰ পৰা উদ্ধাৰৰ বাট নাই। চৰিত্রই স্বয়ং নিজৰ বাবে বাট উলিয়ালে ৰক্ষণশীল সমাজে তাত নানা প্রতিবন্ধকতাৰ সৃষ্টি কৰে। এইদৰে উপন্যাসখনৰ মূল চৰিত্রকেইটা সংঘাতৰ মাজেৰে আগবাঢ়িছে। এই সংঘাত ব্যক্তি আৰু সমাজৰ মাজত সংঘটিত হৈছে। সময়ত সংঘাত ঘণীভূত হৈছে। পিছে এই সংঘাতৰ পৰিণতিয়ে নানা প্রতিকূল পৰিস্থিতিৰ মাজেৰে পাৰ হোৱা প্রধান চৰিত্রকেইটাৰ ব্যক্তিত্ব উন্মোচনতো সহায় কৰিছে। এইখিনিতে ঔপন্যাসিকে তেওঁৰ উপন্যাসৰ কাহিনী ভাগত থকা চৰিত্রৰ লগত

সমাজৰ বহিঃসংঘাত সৃষ্টিৰ দ্বাৰা উপন্যাসখনক গতি প্রদান কৰাৰ লগতে চৰিত্রসমূহৰ মানসিক জগতত তোলপাৰ লগোৱা দ্বন্দ্ব আৰু সংঘাতৰ বিচিত্র ৰূপ প্রকাশ কৰিছে।

দঁতাল হাতীৰ উঁয়ে খোৱা হাওদা উপন্যাসখনৰ কাহিনীভাগ আগবাঢ়ি যোৱাত চৰিত্রৰ বিশেষ ভূমিকা আছে। উপন্যাসখনত সৰু-বৰ ভালেকেইটা চৰিত্রৰ আবির্ভাৰ ঘটিছে। আলোচনাৰ ফালৰ পৰা বিচাৰ কৰিলে গিৰিবালা, ইন্দ্রনাথ আৰু মার্কৰ চৰিত্রই প্রাধান্য লাভ কৰিছে। কিন্তু সেই বুলি আমি সৰু গোসাঁনী, দুর্গা, কুল-পুৰোহিত পুৰুষোত্তম ভাগৱতী, ইত্যাদি চৰিত্রক আওকাণ কৰিব নোৱাৰোঁ। এই গৌণ চৰিত্রসমূহে মুখ্য চৰিত্রকেইটাৰ চাৰিত্রিক বৈশিষ্ট্য উদ্ভাসিত হোৱাত প্রত্যক্ষ অথবা পৰোক্ষভাৱে সহায় কৰিছে। ঔপন্যাসিকৰ কুশলী কাপৰ স্পর্শত আটাইকেইটা চৰিত্রই তেজ-মঙহৰ ৰূপ পৰিগ্রহ কৰিছে। আঞ্চলিক উপাদানসমূহৰ সন্নিৱেশে উপন্যাসখনক এটা বিশেষ ৰূপ প্রদান কৰিছে। অঞ্চল ভিত্তিক সামাজিক জীৱন প্রৱাহৰ যি চিত্র উপন্যাসখনত প্রতিবিম্বিত হৈছে সেয়া অতীৱ মনোগ্রাহী। আঞ্চলিক সমাজখনত বসবাস কৰা মানুহবোৰৰ ৰীতি-নীতি, মাত-কথা, লোকবিশ্বাস, ধর্মবিশ্বাস আদি সকলো দিশ সুন্দৰভাৱে ৰূপায়িত হৈছে। মন কৰিবলগীয়া যে ঔপন্যাসিকে চৰিত্রসমূহৰ মুখত দিয়া ভাষাতো আঞ্চলিকতাৰ ৰেখ আছে। ইয়াত দক্ষিণ কামৰূপত প্রচলিত কথিত অসমীয়া ভাষাটোৰ প্রয়োগ ঘটিছে। ভাষাত দৃষ্টিগোচৰ হোৱা এই বৈশিষ্ট্যই উপন্যাসৰ কাহিনীক যেন জীৱন্ত দলিলৰ ৰূপ প্রদান কৰিছে। এইখিনিতে ঔপন্যাসিক মামণি ৰয়ছম গোস্বামীৰ কাপৰ বিশেষত্ব। সৃষ্টিশীল কলাকৃতিৰ আলোচনাৰ প্রসঙ্গত আমি সেই কৃতিত সন্নিৱিষ্ট সাহিত্যিক সৌন্দর্যৰ কথা আওকাণ কৰিব নোৱাৰো। এই উপন্যাসখনো সেই গুণৰ পৰা বঞ্চিত হোৱা নাই। ইয়াত আটাইতকৈ চকুত লগা বিষয় হৈছে প্রতীক আৰু চিত্রকল্পৰ মনোৰম প্রয়োগ। দৰাচলতে *দঁতাল হাতীৰ উঁয়ে খোৱা হাওদা* নামটোৱেই এই বিশেষ প্রতীকৰ বার্তা বহন কৰিছে। ঔপন্যাসিক গৰাকী নিজেই এগৰাকী নাৰী। স্বাভাৱিকতে তেওঁৰ উপন্যাসত চিত্রিত হোৱা নাৰী চৰিত্রকেইটাত আমি নতুনত্ব আশা কৰিম। কথাটো এই বাবেই কোৱা হৈছে যে এজন পুৰুষ ঔপন্যাসিকৰ তুলনাত এগৰাকী সংবেদনশীলমনা নাৰী ঔপন্যাসিক হিচাপে মামণি ৰয়ছম গোস্বামীয়ে নাৰীৰ মনোজগতৰ বাস্তৱিকতাৰ লগত আমাক পৰিচয় কৰাই দিয়াৰ অধিক অৱকাশ আছে। এইটোও উপন্যাসখনৰ অন্য এটা মনোজ্ঞ বিষয়। উপন্যাসখনৰ আলোচনাৰ বিভিন্ন স্তৰত আমি ওপৰত উল্লেখ কৰি অহা বিষয়সমূহ যথাস্থানত বিস্তৃতভাৱে আলোচনা কৰিম।

১৪.৩.২ উপন্যাসখনৰ কাহিনীভাগ

আমৰঙা সত্রৰ বুঢ়া অধিকাৰ হৰকান্ত দেৱগোস্বামীৰ মৃত্যুৰ পাছত তেওঁৰ জ্যেষ্ঠ পুত্র কৃষ্ণকান্ত দেৱগোস্বামী সত্রৰ অধিকাৰ হয়। হৰকান্ত দেৱগোস্বামীৰ মইমতালি আৰু উশৃঙ্খল আচৰণৰ বাবে কনিষ্ঠ পুত্র ৰমাকান্তই প্রতিবাদ কৰাত পিতৃ হৰকান্ত তেওঁৰ আচৰণত

ৰুষ্ট হৈ তেওঁক তেওঁৰ সা-সম্পত্তিৰ পৰা প্ৰায় বঞ্চিত কৰা নিচিনাই হৈছিল। সেয়ে তেওঁৰ মৃত্যুৰ পিছত জ্যেষ্ঠ পুত্ৰ কৃষ্ণকান্ত আমৰঙা সত্ৰৰ অধিকাৰ হয়। কৃষ্ণকান্তৰ পুত্ৰ ইন্দ্ৰনাথ শিক্ষিত আৰু উদাৰ মনোভাবী ব্যক্তি। একমাত্ৰ কন্যা গিৰিবালাক পৰম্পৰাগত প্ৰথা অনুসৰি বাল্য বয়সতে বিয়া পাতি দিছিল। গিৰিবালাৰ পতি লাতু গোসাঁই উচ্ছৃঙ্খল মনা ব্যক্তি আছিল। নৈতিকভাৱেও লাতু গোসাঁইৰ চৰিত্ৰ সবল নাছিল। পতিৰ অকাল মৃত্যুৰ পাছত গিৰিবালাক পিতৃ গৃহলৈ অনা হ'ল। পিতৃ গৃহলৈ ঘূৰি অহা বিধৱা গিৰিবালাই অন্য দুগৰাকী বিধৱা সহচৰী পালে। এগৰাকী তাইৰ পেহীয়েক দুৰ্গা যি চিকাৰহাটীৰ গোসাঁইৰ বোৱাৰীয়েক আৰু অন্য গৰাকী সৰু গোসাঁনী অৰ্থাৎ ইন্দ্ৰনাথৰ খুৰাক ৰমাকান্তৰ বিধৱা পত্নী। সৰু গোসাঁনীয়ে নিজে সাহসেৰে মৃত স্বামীয়ে অৰ্জন কৰা সম্পত্তি ভাগৰ ৰক্ষণাবেক্ষণ দি শিষ্যসকলক শৰণ-ভজন দিয়াইছিল। ৰক্ষণশীল পৰিৱেশত থকা সত্ত্বেও তেওঁৰ মন কিছু পৰিমাণে উদাৰ আৰু মানৱীয় অনুভূতিৰে সিক্ত আছিল। পিতৃ গৃহলৈ অহাৰ পাছত গিৰিবালাই দুৰ্গাৰ লগত একেলগে থাকিবলৈ ল'লে। মাক গোসাঁনী আই আৰু দুৰ্গাই গিৰিবালাক এগৰাকী আদৰ্শ দামোদৰী বিধৱা ৰূপে কাল অতিবাহিত কৰিবলৈ অহৰহ পৰামৰ্শ দিছিল। কিন্তু গিৰিবালাই সেই পৰামৰ্শ আখৰে আখৰে পালন কৰিব নোৱাৰিলে।

আমৰঙা সত্ৰলৈ গিলমিল চাহাবৰ জীৱনী লিখিবলৈ তথ্য গোটাবলৈ অহা খ্ৰীষ্টিয়ান যুৱক মাৰ্কৰ প্ৰতি গিৰিবালাৰ মনত জাগ্ৰত হোৱা আকৰ্ষণ আৰু তাৰ দুৰ্ভাগ্যজনক পৰিণতিয়ে ইন্দ্ৰনাথক ভাৰাক্ৰান্ত কৰি তুলিছিল। গোসাঁই ধুওৱা বাপুৰ জীয়েক ইলিমনৰ প্ৰতি ইন্দ্ৰনাথৰ মনত মোহ জাগ্ৰত হৈছিল। কিন্তু ইন্দ্ৰনাথে ইলিমনৰ আগত নিজৰ মনৰ কথা ব্যক্ত কৰিব নোৱাৰিলে। গিৰীয়েকৰ ঘৰৰ পৰা মানুহ আহিব বুলি বাট চাই থাকোঁতে থাকোঁতে দুৰ্গা অস্থি-চৰ্মসাৰ জঁকাত পৰিণত হৈছিল। তাইৰ শেষ সম্পদ সোণৰ গহনা কেইপদ হেৰুৱাৰ পিছৰ পৰা জীয়াই থকাৰ সকলো হাবিয়াস যেন তিল তিলকৈ শেষ হৈছিল। ইতিমধ্যে যক্ষ্মা ৰোগত আক্ৰান্ত হোৱা দুৰ্গাই গিৰীয়েকৰ ঘৰত হাড় কেইডাল পেলাবলৈ নিঃসঙ্গ যাত্ৰা কৰিছিল। মহীধৰ বাপুৱে সৰু গোসাঁনীক বিশ্বাসঘাতকতা কৰি তেওঁৰ সম্পত্তি আত্মসাৎ কৰাৰ পৰিকল্পনা কৰিছিল। মহীধৰে দুৰ্গাৰ অলঙ্কাৰো চুৰি কৰিছিল। ইটোৰ পিছত সিটোকৈ ঘৰুৱা জীৱনত সংঘটিত হোৱা দুৰ্যোগে ইন্দ্ৰনাথক ভাৰাক্ৰান্ত কৰি তুলিছিল। তাতে তেওঁৰ দেউতাকৰ প্ৰিয় হাতী জগন্নাথ ভাঠি খোলা হাতী হৈ উপদ্ৰপ কৰাত ৰাইজ আৰু প্ৰশাসন ব্যতিব্যস্ত হৈছিল। জগন্নাথে জামালুদ্দিনক হত্যা কৰাৰ পাছত তাক প্ৰশাসনে বধ কৰাৰ আদেশ জাৰি কৰিলে। ইন্দ্ৰনাথ আকৌ এবাৰ নিঃসঙ্গ হৈছিল। আমৰঙা সত্ৰৰ পৰা কানি নিবাৰণৰ অভিযানত ইন্দ্ৰনাথ জড়িত হৈ পৰিছিল।ইয়াতো তেওঁৰ মনে শান্তি বিচাৰি পোৱা নাছিল।

ইন্দ্ৰনাথৰ শৈশৱৰ লগৰীয়া বলোৰাম দাস অৰ্থাৎ বলোৱে তেওঁৰ মানসিক জগতত তোলপাৰ লগাই থকা সংঘাতজৰ্জৰ পৰিৱেশৰ কথা জানিছিল। মৰাভিঠাত

থকা ইন্দ্রনাথহঁতৰ পৈতৃক ভূ-সম্পত্তিত কমিউনিষ্টসকলৰ চকু পৰিছিল। অৱশ্যে ইয়াত 'কমিউনিষ্ট' শব্দটো আমি কোনো ৰাজনৈতিক দল বুলি ধৰি নলৈ শোষিত আৰু প্ৰতাৰিত সাধাৰণ ৰাইজৰ গোট হিচাপে ধৰি লোৱাহে যুগুত হ'ব। দলটোৰ নেতা আছিল এজন উগ্ৰ স্বভাৱৰ যুৱক। মানুহৰ মুখত এইটো শুনা গৈছিল যে যুৱকজন ইন্দ্রনাথৰ ককাক আৰু এগৰাকী হীন জাতিৰ নাৰীৰ মিলনত জন্ম হোৱা জাৰজ সন্তান। উপন্যাসখন পঢ়িলে 'গোটেই জীৱন এক সংজ্ঞাহীন গ্লানি সহ্য কৰি একেবাৰে তিতিক্ষু' হৈ পৰা সেই ব্যক্তিজনৰ চিত্ৰ ঔপন্যাসিকে সমবেদনাপূৰ্ণভাৱে অঙ্কন কৰিছে। মৰমৰ ভনীয়েক গিৰিবালা শৈশৱৰ খেলৰ লগৰীয়া স্বৰূপ দঁতাল হাতী জগন্নাথক হেৰুৱাৰ দুখ আৰু ইলিমনৰ আগত মনৰ কথা ব্যক্ত কৰিব নোৱাৰা সংজ্ঞাহীন হতাশাই আচ্ছন্ন কৰি থকা অৱস্থাতে ইন্দ্রনাথে মৰাভিঠাত থকা মাটিডোখৰত ধান কটা চাবলৈ যাবলগীয়া হৈছিল। তেওঁৰ আন্তৰিক ইচ্ছা আছিল যে খেতি চপোৱাৰ পাছত তেওঁ সেই মাটিত খেতি কৰা ৰায়তসকলক তেওঁলোকে যি যি অংশৰ মাটিত খেতি কৰিছিল, সেই সেই অংশৰ মাটি তেওঁলোকৰ নামত 'কাঁচা পাট্টা' কৰি দিব। কিন্তু তেওঁৰ সেই আশা পূৰণ নহ'ল। আততায়ীৰ হাতত তেওঁ প্ৰাণ ত্যাগ কৰিলে। ইন্দ্রনাথৰ মৃত্যুত উপন্যাসখনৰ মূল কাহিনী ভাগ শেষ হৈছে। পিছে ইন্দ্রনাথৰ মহৎ উপলব্ধিৰ নিৰ্যাস জ্বলি শেষ হোৱা ধূপৰ সুগন্ধৰ দৰে ৰৈ গ'ল। উপন্যাসখনৰ এটা গৌণ অথচ গুৰুত্বপূৰ্ণ চৰিত্ৰ বলোৱে প্ৰকাশ কৰা মনোভাৱৰ মাজেদি ইন্দ্রনাথৰ সেই মহৎ মানৱতাবোধ আৰু দুখীয়া আৰ্তজনৰ প্ৰতি থকা দৰদী মনোভাৱৰ প্ৰকাশ ঘটিছে। স্বৰূপার্থত ইন্দ্রনাথে তেওঁৰ পিতৃ পুৰুষৰ সামন্তবাদী মানসিকতা পৰিহাৰ কৰি উদাৰভাৱে দৰিদ্ৰ ৰায়তসকলৰ মঙ্গলৰ কথা চিন্তা কৰিছিল। তেওঁ বিচাৰিছিল যে তেওঁলোক নিজেই খেতি কৰা মাটিৰ অধিকাৰী হওক আৰু স্বাৱলম্বী হৈ দুখ-দুৰ্ভাৱনাৰে পূৰ্ণ জীৱনৰ পৰা পৰিত্ৰাণ পাওক। দুৰ্ভাগ্যবশতঃ সেইটো হৈ নুঠিল। তেওঁৰ আশা আশা হৈয়েই ৰ'ল।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

১নং প্ৰশ্ন ঃ *দঁতাল হাতীৰ উঁয়ে খোৱা হাওদাৰ* মাজেদি কেনে ধৰণৰ সমাজ এখন প্ৰতিবিম্বিত হৈছে? (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

১৪.৩.৩ উপন্যাসখনৰ চৰিত্ৰ চিত্ৰণ

উপন্যাসৰ উপাদানসমূহৰ আলোচনাত কাহিনী আৰু প্লট (Plot)ৰ পিছতেই তৃতীয় গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদান হৈছে উপন্যাসৰ চৰিত্ৰ। চৰিত্ৰৰ মাজেদি যেনেদৰে ঘটনাই অগ্ৰগতি লাভ কৰে, তেনেদৰে ঔপন্যাসিকৰ অভিপ্ৰেত মানৱীয় প্ৰমূল্যৰ চিত্ৰণো চৰিত্ৰৰ মাজেদিয়েই হয়। চৰিত্ৰ দুই ধৰণৰ, সমতলীয় বা স্থিতিশীল আৰু চক্ৰাকাৰ বা গতিশীল

চৰিত্র। ই. এম. ফর্ষ্টাৰে কৰা চৰিত্রৰ এই শ্রেণীবিভাজন অনুসৰি সমতলীয় বা স্থিতিশীল (চেপেটা) চৰিত্র হৈছে সেইবোৰ চৰিত্র যিবিলাকক বাহ্যিক কথা-বতৰা আৰু আচাৰ-আচৰণৰ দ্বাৰা চিনিব পাৰি। তেনে চৰিত্রক দ্বিমাত্রিক চৰিত্রও বোলা হয়। ইয়াৰ লগতে ই. এম. ফর্ষ্টাৰে অন্য এবিধ চৰিত্রৰ কথাও কৈছে যিবোৰ চৰিত্রক সিবিলাকৰ বাহ্যিক কথা-বতৰা আৰু আচাৰ-আচৰণৰ উপৰিও তেনেবিলাকৰ আন্তৰিক ভাব-অনুভূতি আৰু মানসিক ক্রিয়া-প্রতিক্রিয়াৰ পৰাও জানিব পাৰি। ফলস্বৰূপে তেনে চৰিত্র সম্পূর্ণ ৰূপত উদ্ভাসিত হৈ উঠে। ফর্ষ্টাৰে তেনে চৰিত্রক ত্রিমাত্রিক চৰিত্র নাম দিছে। *দঁতাল হাতীৰ উঁয়ে খোৱা হাওদা* উপন্যাসৰ চৰিত্রসমূহৰ আলোচনা প্রসঙ্গত ই. এম. ফর্ষ্টাৰৰ এই শ্রেণীবিভাজন কিছুদূৰ প্রযোজ্য হয়। এতিয়া আমি উপন্যাসখনৰ চৰিত্রকেইটাৰ আলোচনালৈ আহো—

- **গিৰিবালা ঃ** পুৰুষপ্রধান সমাজ এখনত অৱস্থান কৰা সত্ত্বেও গিৰিবালাই সমসাময়িক অন্যান্য ব্রাহ্মণ বিধৱা যুৱতীৰ দৰে নিয়তিৰ ওচৰত সম্পূর্ণ ৰূপে আত্মসমর্পণ কৰা নাছিল। সেয়েহে তাই নিজৰ ভাল লগা কামবোৰ কৰিবলৈ ইতস্ততঃ কৰা নাছিল। তাৰ বাবে তাই তাইৰ ৰক্ষণশীল, অনুশাসনপ্রিয় মাতৃ অর্থাৎ গোসাঁনী আইৰ গঞ্জনাবাণী আৰু অনুশাসনমূলক শাস্তি ভোগ কৰা সত্ত্বেও তাই কৰা 'পাপ'ৰ বাবে অনুশোচনা কৰা নাছিল। ৰক্ষণশীল পুৰুষপ্রধান সমাজ এখনত প্রদর্শন কৰা এনে আচৰণে ব্যক্তিবাদৰ প্রতি সচেতন ধাৰণা সূচায় য'ত ব্যক্তি বা চৰিত্রই 'মই' বা 'মোৰ' ভাল লগাৰ প্রহৰী ৰূপে স্থিতি লাভ কৰা সমাজৰ তথাকথিত বৰমূৰীয়া শ্রেণীয়ে তাইৰ গিৰীয়েক লাতু গোস্বামীৰ অনৈতিক আচৰণসমূহ নিয়ন্ত্রিত কৰাৰ বেলিকা উদাসীন আচৰণ প্রদর্শন কৰিছিল। অথচ অধ্যয়নশীল মনৰ খ্রীষ্টিয়ান যুৱক মার্কক সত্র আৰু তাৰ আশে-পাশে থকা অঞ্চলৰ পৰা পুৰণি সাঁচিপতীয়া পুথি যোগান ধৰি তেওঁক সহায় কৰাৰ বাবে গিৰিবালা পাপাচাৰিণী হ'ল। তাইৰ 'দোষ' এইটোৱেই যে তাই অন্যান্য বিধৱাৰ দৰে কায়মনোবাক্যে মৃত স্বামীৰ চিন্তাত দিন অতিবাহিত কৰাৰ পৰিৱর্তে এজন বিধর্মী পৰপুৰুষৰ লগত সৌহাদ্যপূর্ণ সম্বন্ধ গঢ়ি তুলিছিল। উপন্যাসখনত আৰম্ভণিৰে পৰা গিৰিবালাই প্রতিবাদী মনোভাৰ পোষণ কৰা পৰিলক্ষিত হয়। উদাৰ, প্রগতিবাদী চিন্তাৰ ককায়েক ইন্দ্রনাথ তাইৰ একমাত্র অনুপ্রেৰণাৰ স্থল আছিল। দায়িত্বশীল ভাতৃ হিচাপে ইন্দ্রনাথে তাইৰ মৰহা জীৱনটোক একেবাৰে নিঃশেষ হৈ যাবলৈ নিদিয়াকৈ জ্ঞানৰ এচেৰেঙা ৰ'দৰ পোহৰ সোমাই আহিবলৈ কাণি-দুৱাৰখন মেলি ৰখাৰ ব্যৱস্থা কৰিছিল। এই ক্ষেত্রত সন্ন্যাসী মার্কে তাইক সহায় কৰিছিল। মার্কৰ মাজত তাই এটা জ্ঞানান্বেষী মনৰ লগতে এক সহৃদয় আত্মাৰ সন্ধান লাভ কৰিলে। মার্কৰ প্রতি তাইৰ মোহ জন্মিল। এজন পুৰুষক আকৃষ্ট কৰিব পৰা গুণ তাইৰ আছিল। অথচ তাইৰ সমাজ স্বীকৃত পতি লাতু গোস্বামী নামৰ দাম্ভিক আৰু নৈতিক স্খলনৰ পথত ভৰি দিয়া পুৰুষজনে গিৰিবালা নামৰ

নিষ্পাপ, নির্দোষী নাৰী সত্তাটোক অপমান কৰিছিল। তদুপৰি ল'ৰালিৰে পৰা গিৰিবালা সাহসী আৰু স্বাভিমানী স্বভাৱৰ ছোৱালী আছিল। তাই আত্মসন্মান সহকাৰে মানুহ হিচাপে জীয়াই থাকিবলৈ বিচাৰিছিল। দুর্গাৰ দৰে পৰমুখাপেক্ষী অর্ধ-মানৱী ৰূপে জীয়াই থকাটো তাইৰ বাবে অসহনীয় আছিল। পৰম্পৰাগত ৰক্ষণশীল চিন্তাৰ পৰা ভালেখিনি মুক্ত গিৰিবালাৰ মনে মার্কৰ মাজত এজন সহৃদয় বন্ধু আৰু ত্রাণকর্তাৰ প্রতিৰূপ প্রত্যক্ষ কৰিছিল। সেয়েহে গিৰীয়েকে তাইক কৰা অপমানৰ কথা মার্কৰ নিচিনা বিধর্মী পৰপুৰুষৰ আগত ব্যক্ত কৰিবলৈ তাই কুণ্ঠাবোধ কৰা নাছিল। তেজ-মঙহৰ নাৰী সত্তাটোৱে জ্ঞানী আৰু বিবেকবান পুৰুষ মার্কক পাবলৈ হাবিয়াস কৰিছিল। গিৰিবালাৰ নিচিনা অৱহেলিতা, অপমানিতা নাৰীৰ অৱচেতন মনত তেনে হাবিয়াস জন্ম হোৱাটো একো অস্বাভাৱিক কথা নহয়।

কিন্তু তেনে আকাংক্ষাৰ বহির্প্রকাশহে মাৰাত্মাক। তাই অহৰহ নিজৰ ভিতৰত এটা জ্বালামুখী বহন কৰি ফুৰিছিল। তাইৰ জীৱনৰ সমস্ত অব্যক্ত ক্ষোভ, হতাশা, বঞ্চনা, প্রতাৰণা, অতৃপ্ত যৌন কামনা এই জ্বালামুখীতে নিহিত হৈ আছিল। জ্বালামুখীটোৱে মাথোন উদগীৰণৰ পথ বিচাৰি আছিল। সময়ত সেই ৰুদ্ধ পথ খোল খালে। ইতিমধ্যে পৰপুৰুষৰ লগত থকা গিৰিবালাৰ 'সম্বন্ধ'ৰ কথা তাইৰ মৃত স্বামীৰ ঘৰৰ মানুহৰ কাণত পৰিছিল। বোৱাৰীয়েকৰ এনে 'ব্যভিচাৰী' আচৰণৰ কথা জানিব পাৰি শহুৰেকে কঠোৰ স্থিতি গ্রহণ কৰি গিৰিবালাক মাতৃ গৃহৰ পৰা ওভোটাই আনিবলৈ মানুহ পঠিয়ালে।শহুৰেকৰ কঠোৰ বাণী তাই ঘৰলৈ ঘূৰি যাবলৈ অমান্তি হ'লে তাইক 'চুলিত থাপ মাৰি ধৰি' হ'লেও ঘূৰাই আনিব লাগে। এইবাৰ স্বাভিমানী গিৰিবালাৰ আত্মসন্মানত তীব্র আঘাত লাগিল। তাই দৃঢ় আৰু স্পষ্টভাৱে ব্যক্ত কৰিলে— "***তাকে যাৱা*** আৰু ***চচানক যাৱা*** একে কথা। মই জীয়াই জীয়াই ***গাঁৰাত সুমব নৰু*** চাহাব।" তাইৰ বাবে চুড়ান্ত সিদ্ধান্ত লোৱাৰ সময় আহি পৰিছিল। তাই মনৰ দেৱতাজনৰ ওচৰত আত্মসমর্পণ কৰিছিল। কিন্তু সেই দেৱতাজনে তাইক আঁকোৱালি নল'লে। প্রচণ্ড আত্মসংযমৰ অধিকাৰী মার্কে গিৰিবালাক সহায় কৰিব নোৱাৰিলে।কিন্তু ৰক্ষণশীল সমাজৰ দৃষ্টিত তাই ব্যাভিচাৰিণী ৰূপে প্রতিপন্ন হ'ল। তাই ভয়ঙ্কৰ প্রায়শ্চিত্ত বিধানৰ সন্মুখীন হ'ল। সেই চুড়ান্ত সঙ্কটৰ মুহূর্তত তাই মৌনব্রত ধাৰণ কৰিছিল। তাইৰ মনৰ ধীৰ, দৃঢ় ৰূপ দেখি সকলো আচৰিত হৈছিল। 'মেযদাহ' ৰূপী সেই অদ্ভুত প্রায়শ্চিত্ত বিধান তাই আখৰে আখৰে পালন নকৰিলে। এয়াও তাইৰ স্বাভিমানী, বিদ্রোহী, প্রতিবাদী সত্তাৰে প্রকাশ। তাই জীৱন্তে অগ্নিদগ্ধ হৈ মৃত্যুবৰণ কৰাটো শ্রেয় গণ্য কৰি তাকেই কৰিলে।

তাকে যাৱা ঃ তালৈ যোৱা।
চচানক যাৱা ঃ শ্মশানলৈ যোৱা।
গাঁৰাত ঃ গাঁতত।
সুমব ঃ সোমাব।
নৰু ঃ নোৱাৰোঁ।

➢ **সৰু গোসাঁনী ঃ** সৰু গোসাঁনী আমৰঙা সত্রৰ বুঢ়া সত্রাধিকাৰৰ কনিষ্ঠ পুত্র ৰমাকান্ত দেৱগোস্বামীৰ বিধৱা পত্নী আৰু গিৰিবালাৰ খুৰীয়েক। বুঢ়া সত্রাধিকাৰৰ অনৈতিক কার্যকলাপ আৰু স্বেচ্ছাচাৰিতাৰ বিৰুদ্ধে প্রতিবাদ কৰা বাবে ৰমাকান্তক তেওঁৰ

পিতৃয়ে তাজ্যপুত্ৰ কৰিছিল। অৱশ্যে দূৰদৰ্শী আৰু চৰিত্ৰবান ৰমাকান্তই নিজ গুণে কিছু স্থাৱৰ সম্পত্তি আহৰণ কৰাত তেওঁৰ পত্নী অর্থাৎ সৰু গোসাঁনী কাৰো মুখাপেক্ষী নোহোৱকৈ সসন্মানে প্ৰবর্তিব পাৰিছিল। তেওঁ আনকি শিষ্যক শৰণ দিয়াৰ লগতে বিবাদ মীমাংসা আৰু সমস্যাৰ সমাধান দিছিল। খুৰীয়েকৰ এনে সাহস আৰু আগৰণুৱা স্বভাৱে ইন্দ্ৰনাথক মোহিত কৰিছিল। খুৰীয়েকৰ প্ৰতি এক প্ৰশংসামূলক সন্মানবোধে তেওঁক তেওঁৰ মাতৃ গোসাঁনী আই আৰু পেহীয়েক দুর্গাক খুৰীয়েকৰ দৰে সাহসী হ'বলৈ পৰামর্শ দিবলৈ প্ৰেৰণা দিছিল। সেই নাৰী দুগৰাকীয়ে সৰু গোসাঁনীৰ সাহসী মনোভাৱৰ কথা স্বীকাৰ কৰিলেও সাতাম-পুৰুষীয়া ৰক্ষণশীল চিন্তা মনৰ পৰা জোকাৰি পেলাবলৈ সাহস গোটাব পৰা নাছিল। সৰু গোসাঁনী ৰক্ষণশীল সমাজৰ ঠেক গণ্ডীৰ মাজত থাকিও দুর্গাৰ তুলনাত যথেষ্ট ভাল স্থিতিত আছিল। তেওঁ বিধৱা হোৱা সত্ত্বেও কাৰো পুতৌৰ পাত্ৰ হ'ব খোজা নাছিল। বৰঞ্চ তেওঁৰ ব্যক্তিগত স্থিতি দেখি সমাজৰ অন্যান্য ৰক্ষণশীল মনৰ নাৰী হীনাত্মিক মনোভাবত নোভোগাকৈ থকা নাছিল। অৱশ্যে মুখ ফুটাই কোনেও একো প্ৰকাশ কৰিব পৰা নাছিল।

জীৱনত তেওঁ এটাই ভুল সিদ্ধান্ত লৈছিল। সেয়া আছিল মহীধৰ বাপুৰ নিচিনা সুবিধাবাদী পুৰুষক একান্ত বিশ্বাসভাজন লোক বুলি ভবাটো। তেওঁ তাৰ ভয়াবহ পৰিণাম ভুগিবলৈ আগবাঢ়িছিল। ভাগ্যক্ৰমে সমাজৰ বিবেকবান ৰাইজে তেওঁক বিপদত পৰাৰ পৰা ৰক্ষা কৰি মহীধৰৰ নিকৃষ্ট স্বৰূপ উদঙাই দিছিল। এগৰাকী অকলশৰীয়া নাৰী হিচাপে তেওঁৰ ব্যক্তিগত জগতখন নিঃসঙ্গ আছিল। তেওঁৰ ভিতৰত সুপ্ত হৈ থকা নিঃসঙ্গ নাৰী সত্তাটোৱে কাৰোবাৰ সান্নিধ্য, কাৰোবাৰ সহৃদয়তা কামনা কৰিছিল। নিজৰ স্বার্থ সিদ্ধিৰ বাবেই হওক অথবা অন্য কিবা কাৰণতেই হওক, মহীধৰ বাপুৱে তেওঁক সেই সহযোগিতা আগবঢ়াইছিল। ক্ৰমশঃ তেওঁৰ অৱচেতন মনত মহীধৱে স্থায়ী আসন পাৰি বহিছিল। মহীধৰ যেন তেওঁৰ জীয়াই থকাৰ প্ৰধান অৱলম্বন হৈ পৰিছিল। অৱশ্যে বাস্তৱ ক্ষেত্ৰত তেওঁ মহীধৰৰ পৰা যথেষ্ট দূৰত্ব ৰক্ষা কৰি চলিছিল। সমাজৰ শেনচকু যে তেওঁৰ নিচিনা বিধৱাৰ ওপৰত অহৰহ নিবদ্ধ হৈ থাকে, সেই কথা তেওঁ ভুলতো পাহৰি যোৱা নাছিল। তাড়ণাবশতঃ মহীধৰক কেন্দ্ৰ কৰি অসংলগ্ন ভাবনাত বুৰ গ'লেও বিবেকে যেন অহৰহ তেওঁক সংযত হৈ থাকিবলৈ সকীয়াই থাকে। শিয়ান আৰু অর্থলোলুপ মহীধৱে সৰু গোসাঁনীৰ সেই দুর্বলতাৰ উমান লৈ যেন সময়ত সেই দুর্বলতাৰ পূর্ণ সুযোগ গ্ৰহণ কৰিছিল। তেওঁ ছলনা কৰি সৰু গোসাঁনীৰ ভূ-সম্পত্তি নিজৰ নামত লিখাই লোৱাৰ লগতে দুখিনী দুর্গাৰ আশাৰ শেষ সম্বল সোণৰ গহনা কেইপদো চুৰ কৰিছিল। কিন্তু সত্ৰৰ ৰাইজে আৰু সৰু গোসাঁনীৰ প্ৰজাসকলে মহীধৰৰ সেই ধূর্তালি ধৰা পেলাই সৰু গোসাঁনীক জটিল বাস্তৱিকতাৰ লগত পৰিচয় কৰাই দিছিল।

➢ **দুর্গা ঃ** দুর্গা নৈৰাশ্য আৰু হতাশাৰ জীৱন্ত প্রতিমূর্তি। চিকাৰহাটীৰ গোসাঁইৰ পুত্রবধু দুর্গা নিঃসন্তান আছিল। স্বামী বিয়োগৰ পাছত তেওঁ আমৰঙাৰ পিতৃগৃহলৈ আহিছিল। কিন্তু তেওঁৰ শহুৰেকৰ ঘৰৰ মানুহে তেওঁৰ আবর্তমানত হোৱা শুভকার্য আৰু ধনাগমনৰ প্রতি লক্ষ্য ৰাখি অন্ধবিশ্বাসৰ বশৱর্তী হৈ দুর্গাৰ নিচিনা পাপ গ্রহ এটা গৃহৰ পৰা বাহিৰ হৈ যোৱাৰ বাবে গৃহলৈ ঐশ্বর্যৰ আগমন হোৱা বুলি ধাৰণা কৰিছিল। ফলস্বৰূপে তেওঁলোকে দুর্গাক স্বামী গৃহলৈ ওভোতাই আনিবলৈ ইচ্ছা নকৰিলে। পুৰুষপ্রধান ৰক্ষণশীল সমাজত লালিত-পালিত দুর্গাই নিজৰ দুর্ভাগ্যক দুর্ভাগ্য বুলি গণ্য নকৰি 'ভাল সময়' অহাৰ প্রতীক্ষাত ৰৈ থাকিল। কিন্তু কাহিনী আগবাঢ়ি যোৱা সত্ত্বেও দুর্গাৰ জীৱনলৈ সেই 'ভাল সময়' অহা দেখা নগ'ল।

সন্তানহীনা দুর্গাৰ বৈবাহিক জীৱন সুখৰ আছিল। গিৰীয়েকৰ মৃত্যুৰ পিছত তাই একেবাৰে নিঃসঙ্গ হৈ পৰিছিল। তাইৰ ৰক্ষণশীল, পৰম্পৰাগত সংস্কাৰত বিশ্বাসী মনটোৱে তাইৰ শৰীৰটোক কঠোৰভাৱে শাসন কৰিছিল। কিন্তু কেতিয়াবা তাইৰ ভিতৰত অবদমিত হৈ থকা জৈৱিক তাড়ণাই প্রচণ্ড ৰূপ ধাৰণ কৰি তাৰ বহির্প্রকাশ গটাইছিল। কিন্তু সেই প্রকাশ সুস্থ নাছিল। অস্বাভাৱিক জৈৱিক আচৰণৰ প্রদর্শনৰ দ্বাৰা দুর্গাই দেহ মনৰ বিধ্বস্ত ৰূপ প্রকাশ কৰিছিল। এই ফালৰ পৰা বিচাৰ কৰিলে এই গৰাকী ভাগ্যৰ দ্বাৰা প্রতাৰিত নাৰীৰ প্রতি পাঠকৰ অন্তৰ সহানুভূতিৰে আর্দ্র হৈ পৰে। সময়ে দুর্গাক শৰীৰ মন উভয় দিশে ইমান বিধ্বস্ত কৰি পেলাইছিলে যে তাই নিজৰ শেষ সম্বল স্বৰূপ সোণৰ গহনা কেইপদ হেৰুৱাৰ উপৰিও যক্ষ্মা ৰোগৰ দ্বাৰা আক্রান্ত হৈ এক জীর্ণ-শীর্ণ ৰূপত শহুৰেকৰ ঘৰলৈ প্রত্যাগমন কৰিছিল।

➢ **গোসাঁনী আই ঃ** ইন্দ্রনাথ আৰু গিৰিবালাৰ মাতৃ তথা সত্রাধিকাৰৰ পত্নীক আমি উপন্যাসখনত গোসাঁনী আই হিচাপে দেখা পাওঁ। সত্রাধিকাৰৰ পত্নী হিচাপে তেওঁ নিজৰ কর্তব্য আৰু দায়িত্ব পালন কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। সামাজিক নিয়ম-শৃঙ্খলা অক্ষুণ্ণ ৰখাৰ প্রতি তেওঁ সদা সচেষ্ট। সেয়েহে তেওঁ সময়ৰ বিৰুদ্ধে যোৱা কাকো ক্ষমাৰ দৃষ্টিৰে চোৱা নাছিল। নিজৰ সন্তানকো তেওঁ ৰেহাই দিয়া নাছিল। সেয়েহে জীয়েক গিৰিবালাৰ দুয়োটা 'প্রয়শ্চিত্ত' পর্বত তেওঁ সক্রিয় ভূমিকা পালন কৰিছিল। তেওঁৰ নিচিনা অভিজাত ঘৰৰ নাৰীয়ে আভিজাত্য অক্ষুণ্ণ ৰখাৰ লগতে সমাজত নিজৰ প্রভাৱ বর্তাই ৰাখিবলৈ সমসাময়িক পুৰুষপ্রধান সমাজে নির্দ্ধাৰণ কৰা নীতি-নিয়মসমূহ আখৰে আখৰে পালন কৰিছিল।

উপন্যাসখনত অন্যান্য নাৰী চৰিত্র চিত্রিত নোহোৱাকৈ থকা নাই। সেই নাৰী চৰিত্রসমূহে মূল কাহিনীৰ বিকাশত বিশেষ ভূমিকা গ্রহণ কৰা নাই। অৱশ্যে সমসাময়িক সমাজ আৰু নাৰী মনৰ বিচিত্র জগতখনৰ সন্ধেদ দিয়াত মূল নাৰী চৰিত্রকেইটাৰ লগতে অন্যান্য নাৰী চৰিত্রকেইটাইয়ো অৰিহণা যোগাইছে। গিৰিবালাৰ চৰিত্রটোত আমি ত্রিমাত্রিক চৰিত্রৰ যৎকিঞ্চিৎ সন্ধান পাওঁ। তাইৰ কথা-বতৰা আৰু আচাৰ-আচৰণৰ

মাজেদি তাইৰ আন্তৰিক ভাব-অনুভূতি আৰু মানসিক ক্ৰিয়া-প্ৰতিক্ৰিয়াৰ কিছু উমান পাওঁ। অন্যান্য চৰিত্ৰসমূহ দ্বিমাত্ৰিক অৰ্থাৎ স্থিতিশীল চৰিত্ৰ। নিজৰ বাস্তৱ স্থিতিক চেৰাই গৈ সেই চৰিত্ৰকেইটাই অন্য স্থিতি গ্ৰহণ কৰা নাছিল।

এতিয়া আহোঁ উপন্যাসখনত চিত্ৰিত হোৱা পুৰুষ চৰিত্ৰকেইটালৈ—

- **ইন্দ্ৰনাথ ঃ** ইন্দ্ৰনাথ আমৰঙা সত্ৰৰ ভাবী অধিকাৰ। তেওঁ এক সংস্কাৰবাদী মনৰ গৰাকী আছিল। লোক কল্যাণৰ চেতনা তেওঁৰ চৰিত্ৰৰ অন্যতম ভূষণ। প্ৰতিশ্ৰুতি-সম্পন্ন তৰুণ হিচাপে তেওঁৰ চিন্তা আৰু পৰিকল্পনাও অভিনৱ। কিন্তু জীৱনৰ ধামখুমীয়াত পৰি তেওঁৰ আশা ভঙ্গ হৈছে। একমাত্ৰ ভনীয়েক গিৰিবালাৰ অকাল বৈধব্যই তেওঁক মনোকষ্ট দিয়াই নহয়, এক নামহীন হতাশাবোধে ক্ৰমশঃ তেওঁক গ্ৰাস কৰি পেলাইছিল। কিন্তু সত্ৰলৈ আগমন ঘটা খ্ৰীষ্টিয়ান ধৰ্মাৱলম্বী অনুসন্ধিৎসু মনৰ যুৱক মাৰ্কৰ আগমনে ইন্দ্ৰনাথৰ মনত কিঞ্চিৎ হ'লেও আশাৰ সঞ্চাৰ কৰিছিল। গিৰিবালা শিক্ষিতা আছিল। তদুপৰি তাই আছিল সৎ সাহসী। সেয়েহে প্ৰাচীন পুথি-পাঁজিৰ সন্ধানত সত্ৰলৈ অহা বিদ্যুৎসাহী মাৰ্কৰ কাৰ্যত সহায় কৰিবলৈ তেওঁ ভনীয়েক গিৰিবালাক উৎসাহিত কৰিছিল। প্ৰগতিবাদী চিন্তাৰ যুৱক ইন্দ্ৰনাথে তেওঁৰ মাতৃ গোসাঁনী আই আৰু পেহীয়েকৰ মনৰ পৰা অন্ধ সংস্কাৰৰ ডাৰৰ চমকা আঁতৰাবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। তেওঁৰ সেই চেষ্টা অৰণ্যৰোদনৰ বাহিৰে আন একো নহ'ল। এই দুগৰাকী নাৰীৰ মানসিক পৰিৱৰ্তন ঘটোৱাটো সম্ভৱ নহ'ল। অৱশ্যে পাৰিবাৰিক জীৱনত নহ'লেও সামাজিক জীৱনত তেওঁ সংস্কাৰমূলক কাম কৰিছিল। তেওঁ সত্ৰৰ কানি আসক্ত দৰিদ্ৰ ৰায়তসকলৰ মঙ্গলৰ বিধান কৰিছিল। ব্যক্তিগত মোহ আৰু স্বাৰ্থ ত্যাগ কৰি তেওঁ কেৱল তেওঁলোকৰ পৰিয়ালৰ গৌৰৱৰ প্ৰতীক জগন্নাথ নামৰ হাতীটো মদমত্ত হোৱাৰ পাছত তাক চৰকাৰে গুলীয়াই মাৰিবলৈ প্ৰস্তুত কৰা চৰকাৰী নথিত কেৱল চহী কৰাই নহয়, আনকি তেওঁৰ জীৱনলৈ প্ৰেমৰ কোমল বা কঢ়িয়াই অনা গোসাঁই ধোৱা বামুণৰ জীয়েক ইলিমনকো আপোন কৰি ল'ব নোৱাৰিলে। অৱশ্যে তেওঁ মানৱতাৰ খাতিৰত ইলিমনত কোচবিহাৰৰ পৰা অহা কুটিল মনৰ কানি ব্যৱসায় কৰা বামুণৰ কবলৰ পৰা ৰক্ষা নকৰাকৈ থকা নাছিল। তেওঁ আনকি মুছলমান সম্প্ৰদায়ৰ জামালুদ্দিনৰ শটো বাহি নহ'বলৈ ৰাতিৰ ভিতৰতে মুছলমান গাঁৱলৈ তাৰ শটো নিবলৈ তৎপৰতা দেখুৱাইছিল। আনকি ককাকৰ বছৰেকীয়া শ্ৰাদ্ধৰ সময়ত গিৰিবালাই ভোজৰ বাবে ৰন্ধা মাংসৰ আঞ্জা খোৱা ঘটনাটোৱে ইন্দ্ৰনাথনৰ মনত কোনো বিৰূপ প্ৰতিক্ৰিয়াৰ সৃষ্টি কৰা নাছিল। বৰঞ্চ বিধৱা গিৰিবালাই 'অভক্ষ' ভক্ষণ কৰাৰ বাবে মাতে তাইক নিৰ্দয়ভাৱে প্ৰহাৰ কৰাত তেওঁ মাকক বাধা প্ৰদান কৰি ভনীয়েকক আৰু অধিক শাৰীৰিক যাতনা পোৱাৰ পৰা ৰক্ষা কৰিছিল।

কিন্তু সমাজৰূপী হাতোৰাৰ কবলৰ পৰা ইন্দ্ৰনাথ সম্পূৰ্ণভাৱে মুক্ত হ'ব পৰা নাছিল। গিৰিবালাই মাৰ্কৰ প্ৰতি প্ৰদৰ্শন কৰা নিবিড় অন্তৰঙ্গতাই ৰক্ষণশীল

সমাজখনক ৰুষ্ট কৰিছিল। কেৱল সিমানেই নহয়, তাইৰ শহুৰেকৰ ঘৰতো তাইৰ আচৰণক লৈ তীব্ৰ অসন্তুষ্টিৰ সৃষ্টি হৈছিল। দীৰ্ঘদিনৰ অভিজ্ঞতাৰ পিছত মার্কৰ উপলব্ধি হৈছিল যে গিৰিবালা তাইৰ শহুৰেকৰ ঘৰলৈ যোৱা মানেই তাইক তিল-তিলকৈ মৃত্যুৰ মুখলৈ ঠেলি দিয়া হ'ব। সেয়েহে তাইক আমৰঙাতে ৰখাৰ ব্যৱস্থা কৰি তাইক অন্য কিবা প্ৰকাৰে ব্যস্ত কৰি ৰাখিব পৰা যায় নেকি সেই বিষয়ে মার্কে ইন্দ্ৰনাথক প্ৰশ্ন কৰিছিল। উত্তৰত ইন্দ্ৰনাথে কৈছিল— "মার্ক, তুমি অন্বেষণকাৰী। জগলীয়াৰ পাৰে পাৰে ঘূৰি ফুৰাওঁতে এনাই অনেক অভিজ্ঞতাৰ হেতি সন্মুখীন হবি, স্তম্ভিতো হবি। তাইক লগ পাৱা এক অভিজ্ঞতাই আছিল বুলি ভাবিবি।"

মার্কে সোধা প্ৰশ্নৰ বাবে ইন্দ্ৰনাথে দিয়া এই সমিধান তেওঁৰ ব্যক্তিত্বশীল চৰিত্ৰটোৰ লগত খাপ খোৱা বিধৰ নহয়। এইটো সত্য যে তেওঁৰ মনত সমাজখনক নকৈ গঢ়াৰ পৰিকল্পনা আছিল। অথচ বাস্তৱিকতাকো তেওঁ সম্পূৰ্ণভাৱে আওকাণ কৰিব পৰা নাছিল। তেওঁৰ বাবে নিৰ্মম বাস্তৱ এইয়ে যে প্ৰচলিত সমাজ ব্যৱস্থাৰ ৰক্ষণশীল ধ্যান-ধাৰণাক তেওঁ মনে-প্ৰাণে ঘৃণা কৰিলেও মুক্ত কণ্ঠে তেনে ধ্যান-ধাৰণাক অস্বীকাৰ কৰি তাৰ বিৰুদ্ধে নিজৰ গূঢ় স্থিতিৰ কথা ঘোষণা কৰিব পৰা নাছিল। এইখিনিতে তেওঁৰ দুৰ্বলতা। ইন্দ্ৰনাথনৰ মনত এই দোদুল্যমান স্থিতিৰ কথা উপন্যাসত এইদৰে বৰ্ণিত হৈছে— "অনেক কথা তেওঁৰ ভাল নালাগে। অনেক কথা সহ্যৰ সীমাৰ বাহিৰত। তথাপি নীৰৱ দৰ্শক হৈ সকলো চাই থাকিব লাগে। এনে যন্ত্ৰণাত কেতিয়াবা কোনোবা পৰিছে নে?"

সাময়িক দুৰ্বলতাৰ বাবেই হওক অথবা অন্য কিবা কাৰণতেই হওক, ব্যক্তিগত জীৱনত ইন্দ্ৰনাথে তেওঁৰ ইপ্সিত বস্তু লাভ কৰিব পৰা নাছিল। কিন্তু তেওঁৰ জীৱনৰ শলিতাগছি নিৰ্বাপিত হোৱাৰ আগতে দুখীয়া ৰায়তসকলৰ মঙ্গলৰ বাবে যি পৰীক্ষামূলক পদক্ষেপ ল'বলৈ আগবাঢ়িছিল, সিয়ে তেওঁৰ চৰিত্ৰৰ উজ্জ্বলতম দিশ ৰূপে পৰিগণিত হৈছে, মৰাভিঠাৰ সাৱুৰা ভূমিখণ্ড সত্ৰাধিকাৰ পৰিয়ালৰ মান-সন্মানৰ বিষয় হৈ পৰিছিল। অথচ আনুষ্ঠানিকভাৱে ধান কটা পৰ্বত প্ৰচুৰ শস্য উৎপন্ন হোৱা সেই ভূমিখণ্ডৰ স্বত্ব ভূমিৰ স্বত্বাধিকাৰী ইন্দ্ৰনাথে তাত খেতি কৰি অহা ৰায়তসকলক প্ৰদান কৰিবলৈ মনস্থ কৰিছিল। সেই মহান উদ্দেশ্য লৈ তেওঁ মৰাভিঠাত উপস্থিত হৈছিল যদিও এমুঠি ন্যস্ত স্বাৰ্থৰ লোকৰ হাতত তেওঁ প্ৰাণ হেৰুৱাবলগীয়া হৈছিল।

- **মার্ক ঃ** *দঁতাল হাতীৰ উঁয়ে খোৱা হাউদাৰ* আলোচনাৰ প্ৰসঙ্গত 'সন্ন্যাসী চাহাব' অৰ্থাৎ মার্কৰ কথা উল্লেখ নকৰিলে এইখন উপন্যাসৰ আলোচনা আধৰুৱা হ'ব। দামোদৰীয়া সত্ৰসমূহৰ ইতিবৃত্ত লিখিবলৈকে আমৰঙা সত্ৰলৈ মার্কৰ আগমন ঘটিছিল। সত্ৰলৈ আহি মার্কে পোনতে পৰিচিত হৈছিল জাতিভেদ প্ৰথাৰ সুউচ্চ প্ৰাচীৰখনৰ লগত। সত্ৰাধিকাৰৰ ঘৰত তেওঁ আতিথ্য লাভ কৰিছিল যদিও সেই

আতিথ্যৰ মাজতো জাতিভেদ প্রথাৰ প্রাচীৰখন প্রকট হৈছিল। 'ম্লেছ' বুলি তেওঁৰ বাবে অনা আছুতীয়া মেলাহি মুখৰ গিলাচটো ঢেঁকীশালৰ পিছফালে পেলাই থোৱা আছিল। কথাটো তেওঁৰ তীক্ষ্ণ দৃষ্টিৰ অগোচৰ নাছিল। তথাপিতো, তেওঁৰ শ্লেষপূর্ণ কথা শুনাৰ পিছতো গোসাঁনীৰ মুখৰ ভাৱাবেগ সলনি নহ'ল। গোসাঁনীৰ সেই উদাসীনতা দেখিয়েই সেই সত্রীয়া পৰিৱেশত 'ম্লেছ' হিচাপে নিজৰ স্থিতিৰ বিষয়ে মার্ক সচেতন হয়। পৰৱর্তী পর্যায়ত গিৰিবালাৰ লগত মার্কৰ অন্তৰঙ্গতা বৃদ্ধি পাইছিল যদিও মার্কৰ অৱচেতন মনত সাঁচ বহুৱা 'ম্লেছ' বিশেষণটোৰ বাবে সম্ভৱতঃ তেওঁ হতাশাগ্রস্ত, নিঃসঙ্গ গিৰিবালাৰ মানসিক স্থিতি উপলব্ধি কৰিও মুকলিমুৰীয়াকৈ তাইক সেই মানসিক স্থিতিৰ পৰা উদ্ধাৰ পাবলৈ পৰামর্শ দিবলৈ অপাৰগ হৈছিল। এক অভাৱনীয় পৰিস্থিতিত মার্কে গিৰিবালাক সর্পদংশনৰ পৰা ৰক্ষা কৰিছিল। নিজৰ চলিত দুর্ভাগ্যজনক স্থিতিৰ বিৰুদ্ধে বিদ্রোহ কৰিব জনা গিৰিবালাই এটা সময়ত মার্কৰ প্রতি থকা নিজৰ দুর্বলতাৰ কথা স্পষ্ট ভাষাত স্বয়ং মার্কক জনাই দিয়ে। তাই সকলো সংস্কাৰ, সকলো বন্ধন ছিন্ন কৰি প্রতিকূল সময়ত তাইৰ ম্লেছ প্রেমিকজনৰ লগত মিলিত হ'বলৈ উদবাউল হৈ পৰিছিল। কিন্তু তাইৰ অভিলাষ অপূর্ণ হৈ ৰ'ল। মার্কে তাইৰ সঁহাৰি নজনালে। বৰঞ্চ এক অনির্বচনীয় শোকে তেওঁৰ পৱিত্র আত্মা সিক্ত কৰিছিল। পিছে মার্কৰ সেই তপস্যা বিফলে গ'ল। গিৰিবালাৰ দৈহিক সতীত্ব অক্ষুণ্ণ থাকিল যদিও ৰক্ষণশীল সমাজৰ দৃষ্টিত তাই পতিত হৈছিল। গতিকে ম্লেছৰ সংস্পর্শলৈ অহা ব্রাহ্মণ বিধৱা হিচাপে তাই 'মেষ দাহ' প্রথাৰ মাধ্যমেৰে পৰাচিত হ'বলৈ বাধ্য হৈছিল। মার্কে কোনো ধৰণৰ অপৰাধ নকৰাকৈ গ্লানিকৰ পৰিস্থিতিত সত্র ত্যাগ কৰিবলৈ বাধ্য হৈছিল।

- **বলোৰাম দাস ঃ** ইন্দ্রনাথৰ অভিন্ন হৃদয়ৰ বন্ধু বলো অর্থাৎ বলোৰাম দাস উপন্যাসখনৰ এটা সৰু চৰিত্র। সত্রত দুগৰাকী ব্যক্তিৰ লগত ইন্দ্রনাথৰ অন্তৰঙ্গতা গঢ়ি উঠিছিল। এজন বলো আৰু অন্য গৰাকী মার্ক। বলো এগৰাকী বাস্তৱবাদী ব্যক্তি। তেওঁ সহানুভূতিশীল ব্যক্তি। পিছে তেওঁ তেওঁৰ বন্ধু ইন্দ্রনাথৰ দৰে দ্বিধাগ্রস্ত মনৰ ব্যক্তি নহয়। ইন্দ্রনাথৰ প্রতি তেওঁৰ পূর্ণ আন্তৰিকতা আছিল। তেওঁ ইন্দ্রনাথৰ মনৰ কথা বুজি পাইছিল। ইন্দ্রনাথৰ জীৱনৰ অন্তিম মুহূর্তলৈকে বলোৰামে তেওঁক সঙ্গ দান কৰিছিল। তেওঁ ইন্দ্রনাথৰ মহান উপলব্ধিক ওৰেটো জীৱন উজ্জীৱিত কৰি ৰাখিছিল।
- **মহীধৰ ঃ** মহীধৰে সৰু গোসাঁনীৰ বিশ্বাসভাজন হৈ তেওঁক বিভিন্ন কার্যত সহায় কৰি দিছিল। সময়ত লোভ ৰূপী ৰিপুটোৱে মহীধৰ ব্রাহ্মণক পাপত পতিত কৰালে। মহীধৰে কেৱল সৰু গোসাঁনীৰ ভূসম্পত্তি আত্মসাৎ কৰিবলৈ চেষ্টা চলোৱাই নহয়, সি দুর্গাৰ শেষ সম্বল সোণৰ গহণা কেইপদো চুৰ কৰিছিল। কিন্তু ৰাইজৰ তৎপৰতাত মহীধৰৰ প্রকৃত স্বৰূপ ওলাই পৰিছিল।

➢ **পুৰুষোত্তম ভাগৱতী ঃ** আমৰঙা সত্ৰৰ কুল পুৰোহিত পুৰুষোত্তম ভাগৱতী সেই শ্ৰেণীৰ লোকৰ ভিতৰত পৰে যিয়ে ধৰ্ম আৰু সংস্কাৰৰ দোহাই দি নিজৰ স্বাৰ্থ সিদ্ধি কৰে। তেওঁলোকে ব্যক্তিয়ে কৰা নৈতিক-অনৈতিক কাৰ্যৰ লেখ লয়। সেই মতে অনৈতিক কাৰ্যৰ বাবে ব্যক্তিক প্ৰায়শ্চিত্তৰ বিধান দিয়ে। পিছে একে সময়তে এই শ্ৰেণীৰ লোকে অনৈতিক কাৰ্য লুকুৱাই সমাজৰ তথাকথিত গণ্য-মান্য লোকৰ পৰা শকত মাননী ল'বলৈ কুণ্ঠাবোধ নকৰে। পুৰুষপ্ৰধান সমাজত এইচাম লোকে নিজকে সমাজৰ নীতি-নিয়ম আৰু পৰম্পৰাৰ সদা জাগ্ৰত প্ৰহৰী বুলি গণ্য কৰে। ধৰ্মৰ নামত এইচাম ভণ্ডই সাধাৰণ মানুহক শোষণ কৰে।

ইয়াৰ বাহিৰেও উপন্যাসখনত অন্যান্য ভালেকেইটা পুৰুষ চৰিত্ৰৰ চিত্ৰণ হৈছে। সত্ৰাধিকাৰকে ধৰি অন্য এনে বহুতো চৰিত্ৰ আছে যিয়ে কম সময়ৰ বাবে উপন্যাসত ভুমুকি মাৰিছে। উপন্যাসৰ কাহিনীভাগৰ বিকাশত এই শ্ৰেণীৰ চৰিত্ৰৰ বিশেষ অৰিহণা নাই যদিও চৰিত্ৰৰ বিচিত্ৰতা প্ৰকাশত এই চৰিত্ৰসমূহে কিছু পৰিমাণে অৰিহণা যোগাইছে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

২নং প্ৰশ্ন ঃ গিৰিবালা আৰু দুৰ্গা চৰিত্ৰৰ মাজত থকা পাৰ্থক্য বিচাৰ কৰক। (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

৩নং প্ৰশ্ন ঃ ইন্দ্ৰনাথৰ চৰিত্ৰৰ উজ্জ্বল দিশসমূহ উল্লেখ কৰক। (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

১৪.৩.৪ উপন্যাসখনৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ

➢ **ভূমিৰ মাজেদি ভূমাৰ সন্ধান ঃ** এই আলোচনাৰ পূৰ্বৱৰ্তী উপশাখা এটাত এই বৈশিষ্টটোৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হৈছে। আমৰঙা সত্ৰৰ ভাবী সত্ৰাধিকাৰ ইন্দ্ৰনাথৰ যি মহৎ উপলব্ধি সিয়ে দুৰ্দশাগ্ৰস্ত মানুহখিনিক মুক্তিৰ সন্ধেদ দিছিল। কিন্তু কোনেও তেওঁক বুজিবলৈ চেষ্টা নকৰিলে। তেওঁৰ কৰ্তব্যনিষ্ঠা আৰু সৎ মনোভাৱক মানুহে জাত্যাভিমান আৰু কঠোৰতা বুলি জ্ঞান কৰিছিল।শিক্ষাৰ পোহৰ পাই জীৱন আৰু সমাজৰ কথা নতুন ধৰণে চিন্তা কৰা সত্ৰৰ ভাবী অধিকাৰ গৰাকীয়ে সঙ্কীৰ্ণতা আৰু অন্ধবিশ্বাসৰ প্ৰাচীৰ খহাই জীৱন আৰু জগতক প্ৰত্যক্ষ কৰিব খুজিছিল। তেওঁ আনকো তাৰ ভাগ দিব খুজিছিল।খুৰীয়েক সৰু গোসাঁনী আৰু বিধৱা ভনীয়েক গিৰিবালাই বিধৱা হোৱা সত্ত্বেও সমাজত সন্মানজনকভাৱে জীয়াই থাকিবলৈ সৎ সাহসৰ পৰিচয় দিছিল। ইন্দ্ৰনাথে তেওঁলোকক নিৰুৎসাহিত কৰা নাছিল। পিছে তেওঁৰ মাতৃ গোসাঁনী আই আৰু পেহীয়েক দুৰ্গাই তেওঁৰ সেই চিন্তাৰ লগত একমত হ'ব নোৱাৰিছিল। ৰক্ষণশীল পৰম্পৰাবাদী সমাজ চিন্তাত ব্যক্তিৰ ব্যক্তিত্বৰ প্ৰকাশ আৰু বিকাশৰ কোনো সুবিধা নাথাকে। তাতে আকৌ সেয়া যদি নাৰী হয়, তেন্তে

সমাজত তুমুল আলোড়নৰ সৃষ্টি হোৱাৰ সম্ভাৱনা থাকে। সমাজলৈ বৈ অহা নতুন বতাহ জাকত যাতে পেহীয়েক দুর্গা, ভনীয়েক গিৰিবালাৰ নিচিনা তথাকথিত 'দুর্ভগীয়া' নাৰীয়ে মুকলি মনেৰে উশাহ ল'ব পাৰে তাৰ প্রতি ইন্দ্রনাথ সচেষ্ট আছিল। সেইদৰে তেওঁ কানিত আসক্ত নিচলা ৰায়তসমূহৰ ভৱিষৎ উন্নয়নৰ চিন্তাত ব্যাকুল হৈছিল। সামন্তযুগীয় পৰম্পৰাৰ ধ্বজাবাহক হিচাপে তেওঁ আগে কাহানিও নোহোৱা, কোনেও নকৰা কাম হাতত লৈ তাক কার্যকৰী কৰিব খুজিছিল। তেওঁৰ সেই উদ্দেশ্যৰ আঁৰত আছিল ভূমিহীন ৰায়ত শ্রেণীৰ ভৱিষ্যৎ নিৰাপত্তা। পিছে ন্যস্ত স্বার্থ আৰু কিছু পৰিমাণে ক্ষোভৰ অগনি বুকুত বান্ধি ফুৰা শোষিত আৰু প্রতাৰিত লোকৰ দল এটাই ইন্দ্রনাথৰ সেই উদাৰতা আৰু দূৰদর্শিতাৰ কথা উপলব্ধি কৰিব নোৱাৰি তেওঁক হত্যা কৰে। ইন্দ্রনাথৰ কায়িক মৃত্যু হ'ল সঁচা। পিছে তেওঁ যি মহান আদর্শৰ বীজ সিঁচিবলৈ প্রয়াস কৰিছিল সেই প্রচেষ্টাৰ মাজেদি তেওঁ ভূমিৰ মাজত ভূমাৰ সন্ধান কৰিবলৈ প্রয়াস কৰিছিল।

- **প্রতিবাদী চৰিত্রৰ চিত্রণ ঃ** অসমীয়া উপন্যাস সাহিত্যত প্রতিবাদী চৰিত্রৰ চিত্রণত মামণি ৰয়ছম গোস্বামীয়ে বিশিষ্ট বৰঙণি আগবঢ়াইছে। বিশেষকৈ প্রতিবাদী নাৰী চৰিত্রৰ চিত্রণত ৰয়ছম গোস্বামীয়ে যি দক্ষতাৰ পৰিচয় দিছে সেয়া প্রশংসনীয়। *দঁতাল হাতীৰ উঁয়ে খোৱা হাওদাত* চিত্রিত হোৱা গিৰিবালা চৰিত্রটো এনে এটা প্রতিবাদী চৰিত্র যিয়ে প্রচলিত সমাজ ব্যৱস্থাৰ কুসংস্কাৰ আৰু ৰক্ষণশীলতাৰ বিৰুদ্ধে প্রবল প্রতিবাদী কণ্ঠেৰে তেনে ব্যৱস্থাক প্রত্যাহ্বান জনাইছিল। গিৰিবালাৰ স্বামী লাতু গোসাঁয়ে উচ্ছৃঙ্খলতাৰ চৰম সীমাত উপনীত হৈ মৃত্যুমুখত পৰিছিল। সত্রাধিকাৰৰ জীয়াৰী হিচাপে তাই এগৰাকী পতিপ্রাণা, সৎ, নিষ্ঠাৱান ব্রাহ্মণ বিধৱা হিচাপে জীৱন পাত কৰিব বুলি মাকৰ লগতে শুভাকাংক্ষীয়ে তাইক পৰামর্শ দিছিল। কিন্তু তেতিয়া তাইৰ মনে বিদ্রোহ কৰি উঠে— যিজন পুৰুষে ঘৰত থকা বিবাহিতা যুৱতী স্ত্রীক বাদ দি ***কানিৰ কাণ কটা তিৰোতাৰ*** হাতেৰে ৰন্ধা পাৰৰ মাংসৰ সোৱাদ ল'ব পাৰে আৰু তেওঁৰ বৈধ স্ত্রীক বৈবাহিক জীৱনৰ সুখ দিব নোৱাৰে, তেনে পতিৰ স্মৃতিয়ে বিধৱা গিৰিবালাক কোনো দিনে আমনি কৰা নাছিল। পৰম সুহৃদ মার্ক চাহাবৰ আগত গিৰিবালাই তাইৰ অন্তৰৰ ক্ষোভ, হতাশা উজাৰি দিছিল। গিৰিবালাৰ গিৰীয়েকে তাইৰ নাৰীত্বক অৱমাননা কৰিছিল। তাই মার্কৰ আগত সেই অবদমিত ক্ষোভ উজাৰি কৈছিল, "সি চালপীৰাত উঠি মৰ গাতালা দলিয়ে কয়— বিয়া কৰাই আপীৰ লগত 'চালপীৰা'ত উঠি কোনো ৰহ নাই। কোনো ৰহ নাই।" গিৰিবালাৰ নিচিনা এজনী সুগঢ়ী, যুৱতী নাৰীক উদ্দেশ্য কৰি তাই গিৰীয়েকে কোৱা তেনে তাচ্ছিল্যপূর্ণ কথা মুঠেও যুক্তিসঙ্গত নহয়। স্বৰূপার্থত তেনে কথাই তাইৰ নাৰী সত্তাক অপমানিত কৰিছিল। স্বাভিমানী নাৰী গিৰিবালাই তাইৰ গিৰীয়েকক ক্ষমা কৰিব নোৱাৰিলে। কেৱল সিমানেই নহয়, তাই সমসাময়িক

কানিৰ কাণ কটা তিৰোতা ঃ কানি বেচা তিৰোতাক তাচ্ছিল্য কৰি কোৱা কথা।

ৰক্ষণশীল সমাজে সিহঁতৰ নিচিনা নাৰীৰ ওপৰত আৰোপ কৰা বাধা-নিষেধসমূহ অন্তঃকৰণেৰে সৈতে মানি ল'ব পৰা নাছিল। তেজ-মঙহৰ নাৰী হিচাপে তাই বিধৰা পেহীয়েক দুর্গাৰ নিচিনাকৈ সকলো ধৰণৰ মানৱীয় আৰু জৈৱিক ইচ্ছা, আশা-আকাংক্ষাক ত্যাগ কৰিব পৰা নাছিল। সেয়েহে তাই ককাকৰ বছৰেকীয়া শ্রাদ্ধত অনুষ্ঠিত ভোজত ৰন্ধা মাংস খাবলৈ প্রলোভিত হৈছিল। সমাজে সেই কথা গম পাই তাইক তাইৰ 'পাপ'ৰ প্রায়শ্চিত্ত কৰাবলৈ পৰম্পৰাগত বিধি-বিধানৰ সহায় লৈছিল। তাই আত্মপক্ষৰ সমর্থনত একো কোৱা নাছিল। আনকি প্রায়শ্চিত্তৰ বিধি-বিধানখিনিৰ নীৰৱে মানি লৈছিল। পিছে তাই অনুতপ্ত হোৱা নাছিল। বংশ মর্যাদাৰ বাবেই হওক বা অন্য কিবা কাৰণেই হওক তাই কান্দি-কাটি, শাও-শপনি দি তাইৰ প্রতি অন্যায় কৰাসকলৰ প্রতি উজাৰি দিয়া নাছিল। তাই প্রতিবাদৰ এটা অন্যান্য পন্থা অৱলম্বন কৰিছিল। মার্কৰ লগত তাইৰ অবৈধ সম্পর্ক ঘটা বুলি সমাজে কঠোৰ স্থিতি গ্রহণ কৰি প্রায়শ্চিত্তকল্পে তাইক 'মেঘদাহৰ ঘৰত'ত সুমুৱাই ঘৰৰ চালত জুই দিয়াৰ ব্যৱস্থা কৰিলে। ঘৰটো জ্বলিবলৈ আৰম্ভ হোৱাৰ সময়ত তাই জুমুধিৰে সজা ঘৰটোৰ সুৰুঙা এটাৰে বাহিৰলৈ ওলাই যাব লাগিব। পিছে গিৰিবালাই এটা আচৰিত কাম কৰিলে। মেঘদাহৰ ঘৰটো জ্বলিবলৈ আৰম্ভ হোৱাতো তাই বাহিৰলৈ ওলাই নগ'ল। তাই জীৱন্তে অগ্নিদগ্ধ হৈ মৃত্যুমুখত পৰিল। তাইৰ এই 'ইচ্ছামৃত্যু'ক আমি সমাজে তাইৰ প্রতি কৰা অবিচাৰৰ প্রতিবাদ হিচাপে আখ্যা দিব পাৰোঁ। ৰক্ষণশীল সমাজত অবদমিত নাৰী সত্তাৰ এই যি প্রতিবাদৰ চিত্র গিৰিবালা চৰিত্রটোৰ মাজেদি প্রদর্শন কৰা হৈছে, এয়া আধুনিক অসমীয়া কথা সাহিত্যই নহয়, সমগ্র আধুনিক ভাৰতীয় সাহিত্যতে বিৰল। গিৰিবালাৰ এই শক্তিশালী প্রতিবাদী সত্তা *দঁতাল হাতীৰ উঁয়ে খোৱা হাওদাৰ* এক বিশিষ্ট বৈশিষ্ট্য ৰূপে প্রতিপন্ন হৈছে।

- **নাৰী জীৱনৰ বর্ণাঢ্য অভিব্যক্তি ঃ** মামণি ৰয়ছম গোস্বামীৰ উপন্যাসসমূহত প্রত্যক্ষ কৰা নাৰী চৰিত্রসমূহৰ দীঘ আৰু প্রস্থ বিচাৰ কৰিলে আমি দেখিম যে তেওঁ অঙ্কন কৰা সৰু বৰ প্রত্যেকটো চৰিত্র নিজ গুণে বৈশিষ্ট্যপূর্ণ। তেওঁ ৰচনা কৰা উপন্যাস-সমূহত সমাজৰ বিভিন্ন স্তৰৰ নাৰীৰ চৰিত্র মনোজ্ঞ ৰূপত দাঙি ধৰা হৈছে। তেওঁ ৰচনা কৰা *দঁতাল হাতীৰ উঁয়ে খোৱা হাওদাখনো* ইয়াৰ ব্যতিক্রম নহয়। এইখন উপন্যাসত ভালেকেইটা স্ত্রী চৰিত্রৰ সমাৱেশ ঘটিছে। গিৰিবালা দুর্গা, সৰু গোসাঁনী, গোসাঁনী আই, ইলিমন, ননীচম্পা, ভূমিচম্পা, ইত্যাদি। মন কৰিবলগীয়া যে উল্লেখ কৰি অহা প্রত্যেক গৰাকী নাৰীক মানসিক পৰিমণ্ডল ভিন্ন প্রকাৰৰ। তেওঁলোকৰ বিচাৰধাৰা, বিশ্বাস আৰু নিষ্ঠা সকলো সুকীয়া। উপন্যাসখনৰ আটাইতকৈ চকুত লগা চৰিত্র হৈছে গিৰিবালা চৰিত্রটো। উপন্যাসৰ আৰম্ভণিৰে পৰা তাই এটা স্পষ্টবাদী, প্রতিবাদমুখৰ মনোভাৱ পোষণ কৰা মন কৰিবলগীয়া দিশ।এই স্বাভিমানী

নাৰী চৰিত্রটোৱে সমাজে বান্ধি দিয়া ৰক্ষণশীল, অমানৱীয় নিয়ম মানি বৈধব্য ব্রত পালন কৰিছিল যদিও সমাজে 'বিচৰা' দৰে তিল তিলকৈ মৰা নাছিল। নিজৰ মৃতুৰ পথ নিজেই নির্দ্ধাৰণ কৰিছিল। গিৰিবালাৰ বিপৰীতে দুর্গাই এটা হতাশাগ্রস্ত, স্বপ্নহীন জীৱন যাপন কৰিছিল। তাই সমাজে বান্ধি দিয়া কঠোৰ নিয়ম-শৃঙ্খলাৰ লক্ষ্মণ ৰেখাডাল পাৰ হ'বলৈ মুঠেও আগ্রহী নাছিল। জীৱনলৈ অহা দুখে তাইক শাৰীৰিক আৰু মানসিকভাৱে চেপি-খুন্দি নিঃশেষ কৰি দিছিল। তথাপিতো তাই ভাগ্যক ধিয়াই খহিবলৈ আৰম্ভ কৰা জৰাজীর্ণ বেৰ এখনৰ দৰে বহি থাকিল। দুর্গা চৰিত্রটোৰ প্রতি সহানুভূতি জাগে কিন্তু তাইৰ মাজত সুস্থ আশাবাদৰ জিলিঙণি নাই। সৰু গোসাঁনীও ৰক্ষণশীল পৰম্পৰাত বিশ্বাসী, কিন্তু তেওঁ প্রতিকূলতাৰ বিৰুদ্ধে থিয় হ'বলৈ সাহস সঞ্চয় কৰিছে। অৱশ্যে তেওঁ গিৰিবালাৰ দৰে অত্যুৎসাহী নহয়। সীমাবদ্ধতাৰ মাজত থাকিও কিছু পৰিমাণে জীৱনটো নিজৰ মতে চলাই নিব পাৰিছিলে। গোসাঁনী আইক আমি সমসাময়িক ৰক্ষণশীল সমাজৰ এগৰাকী ধ্বজা বহনকাৰী নাৰী ৰূপে চিত্রিত কৰিব পাৰোঁ। তেওঁ এগৰাকী মাতৃ যদিও তেওঁ সত্রাধিকাৰৰ অর্ধাঙ্গিনী। সেই সূত্রে তেওঁ সত্রৰ নিয়ম-শৃঙ্খলা আগবঢ়াই নিয়াত স্বামী সত্রাধিকাৰৰ সহায়কাৰিনী। নিজৰ কর্তব্য আৰু দায়িত্বৰ প্রতি সজাগ এই গৰাকী নাৰীৰ মন ৰক্ষণশীল। কর্তব্যৰ পথত তেওঁ নিজৰ মমত্ববোধক আহিবলৈ দিয়া নাছিল। উপন্যাসত চিত্রিত অন্যান্য লঘু স্তৰৰ নাৰী চৰিত্রই এখন ক্রমশঃ ক্ষয় পাবলৈ ধৰা সামন্তযুগীয় সমাজৰ স্বভাৱজাত মানবীয় দোষ-দুর্বলতা আৰু সঙ্কীর্ণমনা চিন্তাৰে ভাৰাক্রান্ত লোকজীৱন প্রতিনিধিত্ব কৰিছে। ননীচম্পা আৰু ভূমিচম্পা আদি চৰিত্র তেনে মানসিকতাৰ প্রতিৰূপ। এইদৰে ঔপন্যাসিক গৰাকীয়ে উপন্যাসখনত ভিন্ন মানসিকতাৰ নাৰী চৰিত্রক মনোজ্ঞভাৱে চিত্রণ কৰাত মনোনিৱেশ কৰিছে।

- **মানবতাবাদৰ প্রকাশ ঃ** মানৱতাবাদ মামণি ৰয়ছম গোস্বামীৰ ৰচনাৰ এক অভিন্ন অঙ্গ। মানৱতাবাদক নিলগাই থৈ ৰয়ছম গোস্বামীৰ কোনো ৰচনাৰ আলোচনাই সম্পূর্ণ নহয়। এই উপন্যাসখনৰ ক্ষেত্রতো একে কথা প্রযোজ্য। উপন্যাসত চিত্রিত সামন্ত যুগীয় সমাজত দাস-প্রভুৰ সম্পর্ক চিত্রিত হোৱা নাই যদিও ইয়াত ভূ-স্বামী আৰু ৰায়তৰ সম্বন্ধ দেখুওৱা হৈছে। তাত ইন্দ্রনাথ সামন্ত যুগীয় সমাজৰ প্রতিপত্তিশীল ভূস্বামী যদিও তেওঁৰ অন্তৰৰ পৰা দয়া আৰু মমত্ববোধ শেষ হৈ যোৱা নাই। তেওঁ ইলিমনৰ প্রতি আকৃষ্ট হৈছিল। কিন্তু পৰিস্থিতিয়ে তেওঁক ইলিমনৰ নিজৰ কৰি ল'বলৈ নিদিলে। পিছে তেওঁ ইলিমনৰ ধাই মাক যঁতৰ কটা বুটীক দিয়া প্রতিশ্রুতি ৰক্ষা কৰি কোচবিহাৰৰ বামুণৰ হাতৰ পৰা ইলিমনক উদ্ধাৰ কৰিবলৈ আহোপুৰুষার্থ কৰিছিল। কানিৰ বেপাৰী কোচবিহাৰৰ বামুণক কানি বিৰোধী অভিযানকাৰীৰ হাতত ধৰাই দিয়াৰ লগতে তেওঁ তেওঁলোকৰ অঞ্চলৰ ৰায়তসকল কানিৰ আসক্তিৰ পৰা মুক্ত কৰিবলৈ সহযোগিতা আগবঢ়াইছিল। সর্বসাধাৰণৰ কল্যাণৰ কথা চিন্তা কৰা

এই গৰাকী ভাবী সত্রাধিকাৰে মৃত্যুৰ সময়লৈকে সমাজ আৰু দহৰ কল্যাণৰ কথা চিন্তা কৰিছিল। এই ক্ষেত্রত সত্রলৈ অহা সন্ন্যাসী মার্কৰ কথাও স্মৰণীয়। এই গৰাকী খ্রীষ্টিয়ান যুৱকে আমৰঙা সত্রৰ বুৰঞ্জী লিখিবলৈ তথ্য সংগ্রহ কৰাৰ উদ্দেশ্য সত্রলৈ আহিছিল। সত্রলৈ অহাৰ পাছতেই তেওঁ এক অভূতপূর্ব পৰিস্থিতিত সাপে খোটা গিৰিবালাক ৰক্ষা কৰিছিল। সামাজিক ৰক্ষণশীলতাৰ অলংঘনীয় প্রাচীৰখন থকাৰ কথা জানিও মার্কে মানৱীয় ভাবনাৰ দ্বাৰা অনুপ্রাণিত হৈ সত্রাধিকাৰৰ বিধৱা জীয়ৰী গিৰিবালাক শাৰীৰিকভাৱে স্পর্শ কৰি সর্প দংশনৰ পৰা তাইক ৰক্ষা কৰিছিল। সেইদৰে তেওঁ সমাজৰ পৰা বহিষ্কৃত কুষ্ঠ ৰোগীক নিজৰ বস্ত্র দান কৰি মহানুভৱতাৰ পৰিচয় দিছিল। এই গৰাকী সৎ বিবেকবান পুৰুষে গিৰিবালাৰ প্রতি সহানুভুতিৰ মনোভাব পোষণ কৰিছিল। সেয়েহে তাইৰ মনৰ নিঃসঙ্গতাবোধ যাতে আঁতৰি যায় তাৰ বাবে তেওঁ এগৰাকী পৰম সুহৃদৰ দৰে চেষ্টা কৰিছিল। কিন্তু সমাজে তেওঁক ভুল বুজিছিল। ফলত এগৰাকী নিষ্কলুষ মনৰ ব্যক্তি সত্রৰ পৰা আঁতৰি যাবলগীয়া হৈছিল। কিন্তু তেওঁ আৰু ইন্দ্রনাথে মানৱতাবোধৰ যি দ্যোতিৰ সন্ধান দিছিল, সিয়ে উপন্যাসখনৰ কাহিনীভাগক গৰিমাময় ৰূপ প্রদান কৰিছে।

- **সাহিত্যি সৌন্দর্য্যৰ প্রকাশ ঃ** *দঁতাল হাতীৰ উঁয়ে খোৱা হাওদা* উপন্যাসৰ ভাষাত বর্ণাঢ্য উপাদানৰ সমাৱেশ ঘটিছে। তাৰ লগতে ঔপন্যাসিকে পৰিস্থিতি বিশেষৰ চিত্রণত যি প্রতীক, চিত্রকল্প আদিৰ সহায় লৈছে সিয়ে পৰিস্থিতিৰ লগতে চৰিত্রৰ মানসিক জগতত তোলপাৰ লগোৱা বিচিত্র অনুভূতিৰ সম্ভেদ দিছে। উভয় প্রকৃতি জগত আৰু দৈনন্দিন জীৱনৰ অভিজ্ঞতালব্ধ খণ্ড চিত্র কিছুমানক প্রতীক আৰু চিত্রকল্পৰ আকাৰ প্রদান কৰি সংবেদনশীল মনৰ ঔপন্যাসিকে শব্দৰ এনে অপূর্ব জাল তৰিছে যে সিয়ে অনুভবী পাঠকৰ মনৰ আলোড়ন সৃষ্টি নকৰাকৈ নাথাকে। বিশেষকৈ প্রতীক আৰু চিত্রকল্পৰ শক্তিশালী প্রয়োগত ঔপন্যাসিকে নিজৰ কৃতিত্বৰ চানেকী দাঙি ধৰিছে।
- **উপন্যাসখনত প্রয়োগ হোৱা উপমা, প্রতীক, চিত্রকল্প আদি ঃ** আধুনিক অসমীয়া সাহিত্যত জীৱনৰ বিচিত্রতা আৰু বৈভৱক কথাশিল্পী মামণি ৰয়ছম গোস্বামীয়ে যিদৰে অঙ্কন কৰিছে সেয়া আন কাৰো কাপে ঢুকি পাব পৰাকৈ নাই। দুই এটা ব্যতিক্রম নোহোৱা নহয়। পিছে ৰয়ছম গোস্বামীৰ উপন্যাস কৃতিসমূহত প্রয়োগ কৰা ভাষাই যিদৰে সর্বসাধাৰণ পাঠকৰ দেহ-মন মথি নিব পৰা ক্ষমতা আহৰণ কৰিছে সেয়া এক বিৰল দৃষ্টান্ত স্বৰূপ। তেওঁৰ *দঁতাল হাতীৰ উঁয়ে খোৱা হাওদাত* প্রয়োগ হোৱা ভাষৰ যি সৰস, চিত্তকর্ষক ৰূপ সিয়ে এই উপন্যাসখনৰ ভাষাক সাহিত্যিক গুণসম্পন্ন কৰি তুলিছে। বিশেষকৈ উপমা, প্রতীক আৰু চিত্রকল্পৰ যথাযোগ্য প্রয়োগত ঔপন্যাসিকে মনোনিৱেশ কৰিছে। তাৰ লগতে গোন্ধে উপন্যাসখনৰ বিভিন্ন স্থানত শক্তিশালী স্থিতি গ্রহণ কৰিছে।

উপন্যাসত আৰম্ভণিৰে পৰা উপমাৰ প্ৰয়োগ ঘটিছে। জীৱ-জন্তুৰ ছালৰ উপমাটো সৰ্বাধিক ব্যৱহৃত উপমা।ছালৰ বিভিন্ন ৰঙৰ লগত অৱক্ষয় আৰু ধ্বংস জড়িত। সেই ধাৰণা দিবলৈকে উপন্যাসৰ বিভিন্ন ৰঙৰ লগত অৱক্ষয় আৰু ধ্বংস জড়িত। সেই ধাৰণা দিবলৈকে উপন্যাসৰ বিভিন্ন অংশত জন্তুৰ ছালৰ কথা আছে। উপন্যাসখনৰ আৰম্ভণিতে ঔপন্যাসিকে দিবাকৰ (জোকৰাম) ভাগৱতীৰ ঘৰৰ জৰাজীর্ণ ৰূপ বর্ণনা কৰোঁতে লিখিছে— "উটৰ ছালৰ বৰণ লোৱা ঘৰৰ পুৰণি টিনৰ ছালকেইখনো ভাগৱতীয়ে ৰাণীৰ হাতীৰ মহলদাৰটোক বেচিবলগীয়া হ'ল।"

নাৰী দেহৰ ৰহস্যময় ৰূপ বুজাবলৈ গাৰ ছালক এইদৰে তুলনা কৰা হৈছে— "চাকিৰ পোহৰত সৰু গোসাঁনীৰ গাৰ ছালখন জোনাকৰ পোহৰত জিলিকা পুৰণা পাটৰ কাপোৰৰ দৰে লাগিল।"

সেইদৰে যুৱতীৰ ৰূপ বর্ণনাত প্ৰয়োগ হোৱা উপমা— "জগলীয়াৰ গৰাৰ মাটিৰ দৰে আছিল সিহঁতৰ গাৰ ভাঁজ। স্পর্শ কৰিলেই যেন নদীৰ বুকুত খহি পৰিব সেই মাটি।"

পৰিৱেশ পৰিস্থিতিৰ লগতে মানৱ মনৰ বিচিত্ৰ অনুভূতি আৰু হিয়াৰ বতৰা প্ৰতীকৰ মাধ্যমেৰে প্ৰকাশ কৰাত ঔপন্যাসিক সিদ্ধহস্ত। সৰু গোসাঁনীৰ ভিতৰ চ'ৰাৰ কোঠাত থোৱা দুর্গাৰ সোণৰ অলঙ্কাৰ থকা বাকচটোৰ পৰা অলঙ্কাৰ চুৰ হোৱাৰ পাছত সন্দেহৰ কাঁড়ডাল মহীধৰৰ ফালে যোৱাত সৰু গোসাঁনীৰ মনত জাগ্ৰত হোৱা আশঙ্কাৰ কথা ঔপন্যাসিকে এইদৰে বর্ণনা কৰিছে— "হৰি ! হৰি ! হৰি ! কোনোবাই যেন সৰু গোসাঁনীৰ গাৰ ছালখন বখলিয়াবলৈহে আৰম্ভ কৰিলে। ৰবাবৰ তলৰ পৰা তেওঁ উঠি আহিল। ভিজা কাপোৰ বোকাৰে লথপথ হৈ পৰিছিল। তেওঁৰ গোৰা পল্টনৰ দৰে গাৰ ৰঙে এতিয়া যেন জুইৰ ফিৰিঙতিৰহে ৰূপ ধাৰণ কৰিলে।"

উপন্যাসৰ নামত থকা 'উঁয়ে খোৱা হাওদা'খনেও এটা বিশেষ প্ৰতীকী অর্থ বহন কৰিছে। হাতীৰ এই বিশেষ হাওদাখন এখন সমাজৰ ক্ৰমশঃ ক্ষয়মান অৱস্থাৰ প্ৰতীক।

মামণি ৰয়ছম গোস্বামীৰ গদ্যৰ অন্য এটা শক্তিশালী দিশ হ'ল অপূর্ব ব্যঞ্জনাময় চিত্ৰকল্পৰ যথাযথ প্ৰয়োগ। এই উপন্যাসখনতো ইয়াৰ ব্যতিক্ৰম ঘটা নাই। এই উপন্যাসখনৰ আৰম্ভণিৰ প্ৰাকৃতিক দৃশ্যৰ বর্ণনাত ঔপন্যাসিকে লিখিছে— "সৌৱা জগলীয়াৰ সোণালী পানীৰ ৰেখা দেখা গ'ল। সূৰুযৰ বুকুৰ পৰা বাগৰি অহা চপৰা-চপৰি তেজৰ চেকুঁৰাৰে যেন জগলীয়াৰ পানী ৰাঙলী হৈ পৰিছে। কুঁৱলী আৰু ধোঁৱাই প্ৰত্যেক জোপা গছক এক ৰহস্যময় ৰেচমী কাপোৰেৰেহে যেন মেৰুৱাই থৈছে।"

এইবোৰৰ উপৰি ইন্দ্ৰিয়গ্ৰাহ্য গোন্ধে উপন্যাসত এটা বিশেষ ভূমিকা গ্ৰহণ কৰিছে। গোন্ধে ইয়াত এক ৰোমাণ্টিক ধাৰণাৰ আভাস দিয়াৰ লগতে জীৱনৰ ক্ষয়মান

ৰূপ, জীৱনৰ বিভৎস ৰূপৰ চিত্তাকর্ষক বিৱৰণ আগবঢ়াইছে। ঔপন্যাসিকে গোন্ধৰ মাজেদি সমাজ বিৱর্তনৰ ধাৰা এটাক মনোজ্ঞভাৱে চিত্রিত কৰিবলৈ প্রয়াস কৰিছে। তেওঁৰ কাপৰ পৰা নিগৰি অহা শক্তিশালী শব্দই এই চিত্রখন দাঙি ধৰিছে—"বহু বছৰ আগেয়ে পলাশবাৰী হাইস্কুলত পঢ়ি থকা সময়ত আঘোণ মাহত এই আলিটোৱেদি আহোঁতে তেওঁৰ নাকত ধানৰ ফুৰ্ফুৰীয়া গোন্ধ এটাহে লাগিছিল। এতিয়া এই ধানৰ গোন্ধক কানি মিহলি ভজা পাণৰ গোন্ধই জয় কৰি পেলাইছে।"

প্রচুৰ প্রতীক, চিত্রকল্প, উপমা আৰু বৈশিষ্ট্যধর্মী বর্ণনাৰে মামণি ৰয়ছম গোস্বামীয়ে তেওঁৰ এই উপন্যাসখন ৰচনা কৰিছে। সাহিত্যিক গুণৰ ফালৰ পৰা বিচাৰ কৰিলে এইখন তেওঁ ৰচনা কৰা এখন লেখৰ উপন্যাস ৰূপে পৰিগণিত হৈছে।

১৪.৩.৫ উপন্যাসখনত প্রতিফলিত নাৰীকেন্দ্রিক চিন্তা

কোৱা হয় যে একোখন উপন্যাসত তাৰ স্রষ্টা গৰাকীৰ মানসিক জগত আৰু তেওঁৰ আদর্শই স্থান পায়। *দঁতাল হাতীৰ উঁয়ে খোৱা হাওদাৰ* ক্ষেত্রতো একে কথা প্রযোজ্য। ইয়াত ঔপন্যাসিক মামণি ৰয়ছম গোস্বামীৰ নাৰীকেন্দ্রিক চিন্তাৰ লগত পৰিচিত হোৱাৰ সুযোগ পোৱা যায়। এগৰাকী মানৱদৰদী, সংবেদনশীল মনা লেখিকা হিচাপে ৰয়ছম গোস্বামীয়ে এইখন উপন্যাসত কেইটামান এনে নাৰী চৰিত্রৰ চিত্রণ কৰিছে, যিকেইটা সমাজৰ পৰিমণ্ডলত থাকিও সমাজৰ পৰা বহু দূৰৈত অৱস্থান কৰিছে। তেওঁলোকে সমাজত থাকিও সমাজৰ অন্যান্য সদস্যৰ দৰে সামাজিক উৎসৱ-অনুষ্ঠান-পর্বত অংশ গ্রহণ কৰিব নোৱাৰে। নামত তেওঁলোক সম্ভ্রান্ত ঘৰৰ জীয়াৰী-বোৱাৰী। তেওঁলোক সত্রাধিকাৰৰ পৰিয়ালৰ স্ত্রী। কিন্তু বৈধব্য নামৰ অভিশাপে তেওঁলোকক 'অস্পৃশ্যলৈ' পর্যবসিত কৰিছে। গিৰিবালা, দুর্গা আৰু সৰু গোসাঁনীয়ে অভিসপ্ত জীৱন একোটা লৈ জীৱন পাত কৰিছে। তিনিও গৰাকীৰে মুক্তিৰ কোনো বাট নাই।দুর্গা আৰু সৰু গোসাঁনীৰ তুলনাত গিৰিবালা অধিক সাহসী। তাই প্রতিবাদৰ পন্থা বিচাৰি পাইছে। কিন্তু দুর্গা আৰু সৰু গোসাঁনীয়ে তেনে সাহস কৰিব খোজা নাই। বৈবাহিক জীৱনত তীক্ততা আৰু অপমানৰ বাহিৰে গিৰিবালাই একো নাপালে। অথচ যি পুৰুষে তাইৰ নাৰীত্বক অপমান কৰিছিল, সেই পুৰুষৰ খৰমত ফুল-তুলসী দিয়া নিয়মটো তাই কোনো পধ্যেই মানি ল'ব খোজা নাছিল। গিৰিবালাৰ তুলনাত দুর্গা আৰু সৰু গোসাঁনীৰ বৈবাহিক জীৱনৰ সুখৰ আছিল যদিও জীৱনলৈ অভিশাপ ৰূপে নামি অহা বৈধব্যই তেওঁলোকৰ চিন্তা আৰু চেতনাক এনেকৈ আলোড়িত কৰিছিল যে নিঃসঙ্গতাৰ বাহিৰে তেওঁলোকে আৰু একো দেখা পোৱা নাছিল। নিয়তিয়ে যেন অহৰহ তেওঁলোকৰ বিৰুদ্ধে ষড়যন্ত্র কৰিছিল। এফালে দুর্গাই তাইৰ সর্বস্ব হেৰুৱাই গিৰীয়েকৰ অস্থি বিসর্জন দিব নোৱাৰিলে আৰু আনফালে সৰু গোসাঁনীয়ে যাক পৰম সুহৃদ বুলি জ্ঞান কৰিছিল, তেৰেঁই তেওঁক

বিশ্বাসঘাটকতা কৰি তেওঁক তেওঁৰ সম্পত্তিৰ পৰা বঞ্চিত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। পাই হেৰুৱাৰ দুখ আৰু নোপোৱাৰ ক্ষোভ দুয়োটা ভাৱনাৰ অপূর্ব ব্যঞ্জনাৰে উপন্যাসত চিত্রিত নাৰী চৰিত্রকেইটাৰ মানসিক জগতৰ ৰেখা চিত্র ঔপন্যাসিকৰ হাতত উঠা-নমা কৰিছে। ইয়াত নাৰী মনৰ স্বভাৱজাত উমাল অনুভূতিসমূহৰ লগতে অসূয়া, ঈর্ষা আদি লঘু দিশসমূহৰো মনোজ্ঞ প্রকাশ ঘটিছে। বিশেষকৈ উপন্যাসত চিত্রিত হোৱা লঘু নাৰী চৰিত্রকেইটাৰ স্থিতি আৰু কথা-বতৰাৰ মাজেদি উল্লেখ কৰি অহা এই বিশেষ দিশটো উন্মোচিত হৈছে। ঔপন্যাসিকৰ শক্তিশালী কাপৰ স্পর্শই ভূমিচম্পা, ননীচম্পা আদি সাধাৰণ চৰিত্রকো এনে একোটা ৰূপ প্রদান কৰিছে যে সিবিলাক চৰিত্রৰ মুখত দিয়া কথা আৰু তাত অন্তর্নিহিত হৈ থকা উদ্দেশ্য আৰু লক্ষ্যই নাৰীৰ বিচিত্র জীৱন চিন্তা প্রতিফলিত কৰিছে।

চিন্তা-চর্চা কৰক - ১৪.১

মামণি ৰয়ছম গোস্বামীৰ আটাইকেইখন উপন্যাসৰ আধাৰত তেওঁ বিচিত্র নাৰী মনৰ প্রকাশ ঘটাইছে আলোচনা কৰক।

১৪.৩.৬ উপন্যাসখনত প্রয়োগ হোৱা ভাষা

দঁতাল হাতীৰ উঁয়ে খোৱা হাওদা শীর্ষক উপন্যাসখনত প্রয়োগ হোৱা ভাষাৰ কথা আলোচনা কৰিলে আমি ইয়াৰ দুটা দিশ ল'ব লাগিব— এটা হৈছে ভাষাৰ সাহিত্যিক গুণ সমৃদ্ধ ৰূপটো আৰু আনটো হৈছে ভাষাৰ আঞ্চলিক ৰূপটো। প্রথম দিশটোৰ কথা ইয়াৰ আগৰ উপশাখাটোত আলোচনা কৰি অহা হৈছে। এই উপশাখাটোত আমি ভাষাৰ আঞ্চলিক ৰূপটোৰ কথা আলোচনা কৰিম। উপন্যাসখনত দক্ষিণ কামৰূপ অঞ্চলৰ কথিত ভাষাৰ ৰূপটো ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে। ইয়াত আঞ্চলিকতাবাদৰ সুৰ স্পষ্ট। ভাষা প্রয়োগৰ এই বৈশিষ্ট্যপূর্ণ দিশে উপন্যাসখনৰ কাহিনীভাগ পল্লৱিত হৈ উঠোঁতে চৰিত্রৰ যি ভূমিকা আৰু চিন্তা, তাৰ লগত পাঠকক পৰিচিত কৰাবলৈ এনে সাৱলীলভাৱে খোজ মিলাই আগবাঢ়িছে যে কাহিনী আৰু বর্ণিত পৰিস্থিতিয়ে অধিক বিশ্বাসযোগ্য ৰূপ লাভ কৰিছে। ঔপন্যাসিকে শব্দৰূপী ব্রহ্মৰ প্রয়োগ ইমান নিষ্ঠা আৰু যথোপযোগ্যভাৱে কৰিছে যে ভিন্ন চৰিত্রৰ মুখত দিয়া কথাই আমাক সেই সেই পৰিস্থিতিক উপলব্ধি কৰি তাৰ মর্ম বিশ্লেষণ কৰাত সহায় কৰিছে। উপন্যাসৰ আৰম্ভণিৰ পৃষ্ঠা এটাত গোসাঁনী আয়ে পুত্র ইন্দ্রনাথক কোৱা "তই এই মাজৰাতিক গেলি সেই ওটা ৰোকা ভকতটোৰ ঘৰত থকাতকৈ দেখোন ৰঙা মাটিৰ মাটিখিনিৰ খবৰ লৈ আহিব পাৰিলি হয়?"—তেওঁৰ এইযাৰ কথাৰ মাজেদি ভাষাৰ এটা আঞ্চলিক ৰূপ প্রকাশ পোৱাৰ লগতে সত্রাধিকাৰৰ ঘৰখনৰ ওপৰত গোমা ডাৰৰৰ দৰে ওলমি থকা এটা গুৰুত্বৰ সমস্যাৰ ইঙ্গিত দিছে। মাকৰ কথাত জাঙুৰ

খাই উঠি ইন্দ্রনাথে কৈছিল, "সৰু গহেনী! সৰু গহেনী কৰি থাকা যে তহঁত সৰু গহেনীৰ দৰে হবা নৰাহ কিয়া? কমিউনিষ্টহাঁতে গণ্ডগোল কৰি থাকা মাটি-বাৰী মখাৰ বন্দোৱস্থ তহঁতে দেখোন নিজেই কৰিবা পাৰা। মাটি-বাৰীৰ বিষয়ে তহঁতৰ বহুত জ্ঞান আছে।" —এইদৰে মাক পুতেকৰ মাজত হোৱা এই ভাবৰ আদান-প্রদানৰ মাজেদি ঔপন্যাসিকে অতি কৌশলেৰে উপন্যাসখনৰ অন্যতম পুৰুষ চৰিত্র ইন্দ্রনাথক কেন্দ্র কৰি ঘূৰিব ধৰা বিশেষ ঘটনাৰ আভাস দিছে।

সামাজিক উপন্যাস হিচাপে ইয়াত সমাজ জীৱনৰ কিছুমান চিনাকি দৃশ্য ফুটাই তোলাত ঔপন্যাসিক কৃতকার্য হৈছে। তাৰে কিছুমান চিত্র নাৰীকেন্দ্রিক চিন্তাৰ প্রতিফলন মাত্র। অৱশ্যে ইয়াত জীৱনৰ উচ্চ চিন্তা বা দিশৰ সলনি ঘৰুৱা জীৱনৰ সুখ-দুখ, খং-অভিমানৰ চিত্র যি হৃদয়গ্রাহী ভাষাত বর্ণিত হৈছে সিয়ে উপন্যাসত প্রত্যক্ষ কৰিবলৈ পোৱা দক্ষিণ কামৰূপৰ কথিত ভাষাত নিহিত থকা লোক-সংস্কৃতিৰ উপাদান আৰু কথিত ভাষাটোৰ কালিকাৰ লগত পৰিচয় কৰাই দিয়ে। তলত গোসাঁনী আই আৰু দুর্গাৰ মাজত সংঘটিত হোৱা ঘৰুৱা বাকযুদ্ধৰ আলমতে এই দিশ কেইটালৈ আঙুলিয়াব পাৰি— তাৰ পিছতে বন্ধ দুৱাৰখন ভুকুৱাই তাই চিঞৰিব ধৰিলে, "আই মৰাৰ সময়ত ***ম'ৰ*** বিয়াত দিবা ***কাণৰ ফুটি*** একোযোৰা দি যাৱা নাছিলনা বৌ? মই চব জানো, তই সেই যৰা ***লুকে*** থৈছা। দি, ***সেই যৰা*** মোক দি।"

ভিতৰৰ পৰা গোসাঁনীৰ অত্যন্ত কর্কশ মাত ভাঁহি আহিল, বেটী ***হাড়ীত খাইতী***। কোনে তোক ***গেলি*** কাণৰ ফুটি থৈ গেছিল এ? —গিৰিয়েৰেও দেখোন ফুটা কড়ি এটা থৈ নেগেল? তপাত ভাতৰ ***ধহাই ধচ্ছিল*** স্বামীৰ ভিঠা এৰি আইহবা!!"

অঞ্চল বিশেষৰ কথিত ভাশাৰ মাজেৰেওে হৃদয়ৰ অটল তলিৰ গুজৰি-গুমৰি থকা ক্ষোভ-অভিমানক কাহিনী প্রকাশিত হ'ব পাৰে। *দঁতাল হাতীৰ উঁয়ে খোৱা হাওদাত* ঔপন্যাসিকে দক্ষিণ কামৰূপৰ কথিত অসমীয়া ভাষাৰ মাজতো সেই বর্ণাঢ্য ৰূপ ৰস সন্নিৱেশ কৰিব পাৰিছে। গিৰিবালাৰ হিয়াৰ আকুতি যি ৰূপে প্রকাশ পাইছে সিয়ে এইটো দর্শায় যে আঞ্চলিক কথিত ভাষাতো ৰূপ-ৰসৰ অৱস্থিতি আছে—"স্থিৰ দৃষ্টিৰে এই চকুলৈ চাই গিৰিবালাই ক'লে—"চাহাব, মই দুর্গা নাইবা সৰু গহেঁনীৰ দৰে বাচি থাকবা নৰো।" পিতা সত্রাধিকাৰ মহাপ্রভুৱে কয় 'তৰ ভাগ্য দুর্গাৰ হেতি সাঙোৰ খাই আছে। তাই উচিত পথত ভৰি দিছি। এই পথেদি ***তহনায়ো*** চলিলা লাগিব। তহনাই তাইৰ দৰে খৰমৰ ফুল-পানী দিবি। তিৰীৰ বাবে স্বামী পৰম দেৱতা। সেই দেৱতাক অহৰহ পূজা কৰিবি' সন্ন্যাসী চাহাব, ম'ৰ সেই দেৱতাই কানিৰ কাণ কাটি বেচা তিৰীৰ হাতত ধচ্ছিল। চালপীৰাত উঠি মক কি কৈছিল জানানা?"

এইদৰে আঞ্চলিক কথিত ভাষাৰ প্রয়োগৰ দ্বাৰা ঔপন্যাসিকে উপন্যাসখনত চিত্রিত সমাজ আৰু চৰিত্রসমূহৰ স্থিতি অধিক সজীৱ আৰু আকর্ষণীয় কৰি তুলিছে।

ম'ৰ ঃ মোৰ।
কাণৰ ফুটি ঃ কাণৰ থুৰিয়া।
লুকে ঃ লুকাই থোৱা।
সেই যৰা ঃ সেই যোৰ।
হাড়ীত খাইতী ঃ ওপৰতে খোৱা বুলি কোনোবা স্ত্রীক গালি পৰা।
গেলি ঃ কাৰণে।
ধহাই ঃ ধোঁৱাই।
ধচ্ছিল ঃ ধৰিছিল।
তহনায়ো ঃ তয়ো।

১৪.৩.৭ আঞ্চলিক উপন্যাস হিচাপে *দঁতাল হাতীৰ উঁয়ে খোৱা হাওদা*

ইতিমধ্যে এই উপন্যাসখনৰ আলোচনাৰ পৰিচয় শাখাতে এইটো কোৱা হৈছে যে এইখন এখন আঞ্চলিক উপন্যাস। আলোচক গোবিন্দ প্রসাদ শর্মাই তেওঁৰ গ্রন্থ *উপন্যাস আৰু অসমীয়া উপন্যাসত* আলোচনাপ্রসঙ্গত কৈছে— "এটা অঞ্চলক কেন্দ্র কৰি, অর্থাৎ সেই অঞ্চলটোক অকল পটভূমিয়েই নহয়, বিষয়বস্তু হিচাপে লৈ যিবোৰ উপন্যাস ৰচনা কৰা হয়, সেইবোৰ উপন্যাসকে আঞ্চলিক উপন্যাস (Regional Novel) বোলে।"

আঞ্চলিক উপন্যাসত একোটা অঞ্চলৰ প্রকৃতিক পৰিৱেশ, তাৰ সমাজ, লোক-বিশ্বাস আৰু পৰম্পৰা, ৰীতি-নীতি, মাত-কথা, ঐতিহ্য, ভৌগোলিক অৱস্থানৰ বৈশিষ্টপূর্ণ দিশ, ইত্যাদিয়ে প্রাধান্য পায়। এই দিশবোৰৰ আধাৰতে আমি *দঁতাল হাতীৰ উঁয়ে খোৱা হাওদা* উপন্যাসখন আলোচনা কৰিব পাৰোঁ।

- ঔপন্যাসিকে নিজে উপন্যাসৰ পাতনিত উল্লেখ কৰা মতে উপন্যাসৰ কাহিনীৰ পটভূমি হৈছে দক্ষিণ কামৰূপৰ আমৰঙা সত্র। সত্র আৰু তাত লগ পোৱা বিভিন্ন পাত্র-পাত্রীক ভিত্তি হিচাপে লৈ কাপত কল্পনাৰ মহী ভৰাই এই ভিন্ন স্বাদৰ উপন্যাসখন ৰচনা কৰিছে। নামনি অসমৰ দামোদৰীয়া সত্র এখনৰ চিত্রণত ঔপন্যাসিক কৃতকার্য হৈছে। উপন্যাসখনত অঙ্কিত হোৱা চিত্র কিছুমানৰ মাজেদি সত্র সমাজ আৰু সত্রীয়া পৰম্পৰা (দামোদৰীয়া সত্রসমূহ)ৰ আভাস পোৱা যায়।
- উপন্যাসত চিত্রিত হোৱা সমাজখন সামন্ত যুগীয় সমাজ। ইয়াত সত্রাধিকাৰ বা সমাজৰ অন্যান্য অৱস্থা সম্পন্ন লোক বিশাল ভূ-সম্পত্তিৰ গৰাকী। সাধাৰণ শ্রেণীৰ মানুহথিনি তেনে ভূ-স্বামীৰ অধীনস্থ ৰায়ত। সৰহভাগ ৰায়ত কানি পানত আসক্ত হোৱাত তেওঁলোক দাৰিদ্র্যৰ কবলত পৰিছিল। ক্রমশঃ তেওঁলোকৰ আর্থিক স্থিতি নিম্নগামী হৈছিল। আন্যহাতেদি একে সময়তে মহাজন শ্রেণীটোৰ স্থিতি পূর্বৰ তুলনাত অধিক টনকীয়াল হৈছিল। উপন্যাসত সেই চিত্র এইদৰে বর্ণিত হৈছে— "গোসাঁইৰ হাউলিৰ মুখে মুখে যিটো টিনৰ ঘৰ দিনে দিনে পৰিষ্কাৰ আৰু নদন বদন হৈ আহিব ধৰিছে সেইটোৱেই হৈছে হৰি মহাজনৰ ঘৰ।... ...সিহঁতৰ হাতৰ বুঢ়া আঙুলিত দস্তখতৰ ক'লা চিহ্ন। কোনে জানে এই ক'লা চিহ্নটোৱে এতিয়া কোন মুহূর্তত ভয়াবহ অন্ধকাৰ হৈ আহে?..."
- সমাজত যৌথ পৰিয়ালৰ ব্যৱস্থা আছিল। সত্রাধিকাৰ পৰিয়ালত তেওঁৰ পত্নী, পুত্র ইন্দ্রনাথ, পিতৃ গৃহলৈ উভতি অহা বিধৱা জীয়েক গিৰিবালাৰ উপৰিও তেওঁলোকৰ পৰিয়াললৈ অর্থাৎ সত্রলৈ পুনৰ উভতি আহিছিল সত্রাধিকাৰৰ বিধৱা ভনীয়েক দুর্গা। সময়ে সময়ে এনে যৌথ পৰিয়ালৰ ভিতৰ চ'ৰাত সদস্যসকলৰ মাজত মতান্তৰ হয় যদিও সেয়া সাময়িক। সামাজিক জীৱনৰ অদৃশ্য নীতি-নিয়ম আৰু বিশ্বাসসমূহ ইমান দৃঢ় যে সময়ত পৰিস্থিতি সামান্য হয়গৈ। গোসাঁনী আই আৰু দুর্গাৰ মাজত

অলঙ্কাৰক লৈ কিছু তর্কা-তর্কি হৈছিল যদিও সময়ত গোসাঁনী আয়ে দুর্গাক আঁকোৱালি লৈছিল। দুর্গাৰ শহুৰেকৰ ঘৰলৈ পুনঃগমনৰ সময়ত বৌৱেক আয়ে কোৱা কথাৰ মাজেদি সম্বন্ধৰ সেই নজহা-নপমা জৰীডালৰ আভাস পোৱা যায়— "স্খলিত কণ্ঠেৰে গোসাঁনীয়ে ক'লে, 'দায়-দোষ নধৰিবি। আজিকালি মন ঠিকে নাথাকে। তই ধর্মত থাকা মানুহ বুকু ফালি চাই সকলো বুজিবি।"

- লোকজীৱনৰ নানা আস্থা-নিষ্ঠা, বিশ্বাস, সংস্কাৰ আৰু ক-সংস্কাৰেৰে পূর্ণ। অঞ্চল বিশেষে লোকজীৱনো বৈশিষ্ট্যপূর্ণ হয়। এইখন আঞ্চলিক উপন্যাসতো বিশিষ্ট লোকজীৱনৰ কিছুমান টুকুৰা চিত্র সন্নিৱিষ্ট হৈছে। সাধাৰণ গঞাঁই ভূত-প্রেত আদি অপশক্তিক বিশ্বাস কৰিছিল। মানুহৰ মনত ভূত-প্রেতৰ ধাৰণাটো ইমান বদ্ধমূলভাৱে সোমাই গৈছিল যে সেই চিন্তাই তেওঁলোকক কিছুমান কাম কৰা, কিছুমান স্থানলৈ যোৱাৰ পৰা বিৰত কৰিছিল। জগলীয়াৰ কাঠৰ দলঙৰ আশে-পাশে ভূত ওলোৱা বুলি চলা অপপ্রচাৰ তেনে অন্ধবিশ্বাসৰে ফল। দৰাচলতে সেইটো গাঁৱৰ পৰা বিতাড়িত হোৱা অস্থি চর্মসাৰ কুষ্ঠ ৰোগীটো যিয়ে সেই ফালেদি যোৱা মানুহক ভয় খুৱাই খাদ্য বস্তু সংগ্রহ কৰি প্রাণ ধাৰণ কৰি আছিল। সমাজত ব্রাহ্মণ বিধৱাসকলৰ অৱস্থা অতি শোকলগা ধৰণৰ আছিল। বিশেষকৈ আমতিৰ সময়ত তেওঁলোকৰ দুখে কুলাই-পাচিয়ে নধৰা হৈছিল। ভৰিত ঢকুৱা পিন্ধি নিত্যনৈমিত্তিক কর্ম কৰিবলগীয়া হৈছিল। মাটিত থোৱা ফল-মুল খোৱা নিষেধ। চাঙত থোৱা ফল-মুল শুকাই গৈছিল। কল গেলিছিল আৰু কঁঠালত ভেনামাখি পৰিছিল। উপন্যাসত চিত্রিত সমাজখনত অৱস্থান কৰা দুর্গা, সৰু গোসাঁনীৰ নিচিনা বিধৱাই এনে অমানৱীয় সংস্কাৰ নীৰৱে মানি ল'বলগীয়া হৈছিল।
- ৰোগ চিকিৎসাৰ বাবে আধুনিক চিকিৎসা শাস্ত্রৰ নিদান মানুহে পৰাপক্ষত এৰাই চলিছিল। গাঁৱলীয়া বেজ-বেজালি, জৰা-ফুকাৰে সেই কাম সমাধা হৈছিল। স্বয়ং সত্রাধিকাৰৰ পত্নী আৰু সৰু গোসাঁনীয়ে নিজ নিজ শিষ্যগণক বিপদত পৰিলে দিহা-পৰামর্শ দিয়াৰ লগতে ঘৰুৱা আৰু আসুৰিক চিকিৎসাৰ নিদান দিছিল। এইটো আঞ্চলিকতাবাদী উপন্যাসৰ সমাজ জীৱনৰ সূক্ষ্ম দিশ প্রতিফলিত কৰা দৃশ্য।
- উপন্যাসত আঞ্চলিক বৈশিষ্ট্য প্রকট কৰা কেতবোৰ সামাজিক আৰু পাৰিবাৰিক স্তৰৰ উৎসৱ-পর্বৰ নামৰ উল্লেখ আছে। ইয়ে আমাৰ দৃষ্টি আকর্ষণ কৰে। ঔপন্যাসিকৰ ভাষাত তাৰ উল্লেখ এনে প্রসঙ্গত পাওঁ— "এনে কি ঠিক, কাৰোবাৰ মঙ্গলময় কামৰ সময়ত কি জানি দুর্গাৰ আবির্ভাৱ হয়? কত মঙ্গলময় কাম হয়, পুহন বিয়া হয়, পুত্র জন্ম হয়, বাসন্তী পূজা হয়।"

এইদৰে উপন্যাসখনৰ বিভিন্ন পৃষ্ঠাত চকু ফুৰালে আমি বৈশিষ্ট্যপূর্ণ সামাজিক পৰম্পৰা, লোক-সাংস্কৃতিক সমল, ভাষাতাত্ত্বিক বৈশিষ্ট্য, ইত্যাদিৰে ভৰপূৰ এখন মনোজ্ঞ আঞ্চলিক সমাজৰ লগত পৰিচিত হ'ব পাৰোঁ। এইখন সমাজত মানুহৰ মুখে মুখে অলেখ

প্রবাদ, কিম্বদন্তিমুলক কাহিনীৰ প্রচলন আছে। ঔপন্যাসিকে সাধাৰণ স্তৰৰ লঘু চৰিত্র কেইটাৰ মুখেদি এনে অলেখ প্রবাদ, জনশ্রুতিমূলক কথা-কাহিনী কোৱাইছে। উপন্যাসৰ মূল কাহিনীৰ বিকাশত এই খণ্ড চিত্রসমূহৰ বিশেষ বৰঙণি নাই যদিও উপন্যাসখনত প্রতিফলিত আঞ্চলিকতাবাদৰ প্রকাশত এই উপাদানসমূহৰ বিশেষ গুৰুত্ব আছে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

৪নং প্রশ্ন ঃ আঞ্চলিকতাবাদী উপন্যাস হিচাপে *দঁতাল হাতীৰ উঁয়ে খোৱা হাওদাত* উল্লেখিত স্ত্রীৰপ্রধান্য থকা উৎসৱ পর্বসমূহৰ বিষয়ে চমুকৈ লিখক। (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

১৪.৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- *দঁতাল হাতীৰ উঁয়ে খোৱা হাউদা* মামণি ৰয়ছম গোস্বামীৰ এখন বহু পঠিত আৰু বহুচর্চিত উপন্যাস। ইয়াত নাৰী জীৱনৰ বাস্তৱতা মর্মস্পর্শী বর্ণনাৰে উদ্ভাসিত হৈছে। বিশেষকৈ ব্রাহ্মণ বিধৱাসকলৰ দুর্দশা আৰু দেহ-মনৰ ৰিক্ততাৰ যি মনোজ্ঞ প্রকাশ ঘটিছে সেয়ে ঔপন্যাসিকক এগৰাকী সুদক্ষ কথাকাৰ ৰূপে তুলি ধৰিছে।

ঐতিহ্যিক সৌন্দর্যৰে সমৃদ্ধ এই উপন্যাসখনে আমাক ঔপন্যাসিক গৰাকীৰ মাজত লুপ্ত হৈ থকা কলাপ্রেমী, শিল্পীসুলভ মনটোৰ অৱস্থিতিৰ বিষয়ে উমান দিছে।

- এইখন উপন্যাস আঞ্চলিকতাবাদী গুণবিশিষ্ট। ইয়াত প্রত্যক্ষ কৰিবলৈ পোৱা আঞ্চলিকতাবাদী গুণসমূহে উপন্যাসখনক এটা বিশিষ্ট ৰূপ প্রদান কৰিছে।
- কেৱল সিমানেই নহয়, উপন্যাসখনত চিত্রিত হোৱা সৰু-বৰ প্রায়ভাগ চৰিত্রই জীৱন আৰু বাস্তৱ সমাজৰ বহুতো চকুত পৰা দিশ আৰু সুপ্ত দিশৰ প্রতি আমাৰ মন উন্মুখ কৰিছে। চৰিত্রৰ মানসিক জগতৰ বিচিত্রতা ঔপন্যাসিকৰ কাপৰ পৰা নির্গত হোৱা শব্দৰাজিৰে ধৰি ৰখাটো পৰম সাধনাৰ কাম। এই ক্ষেত্রত ঔপন্যাসিক মামণি ৰয়ছম গোস্বামী কৃতকার্য হৈছে। ইয়াৰ প্রমাণ *দঁতাল হাতীৰ উঁয়ে খোৱা হাউদা* নামৰ উপন্যাসখন।

১৪.৫ অধিক জানিবলৈ

১) গগৈ, হৃদয়ানন্দ (২০০১) ঃ *আধুনিকতাৰ সন্ধানত মামণি ৰয়ছম*; গুৱাহাটী ঃ জ্যোতি প্রকাশন।

২) গোস্বামী, মামণি ৰয়ছম (১৯৭২) ঃ *চেনাবৰ সোঁত*; গুৱাহাটী ঃ লয়ার্ছ বুক ষ্টল।

৩) গোস্বামী, মামণি ৰয়ছম (১৯৭৬) ঃ *নীলকণ্ঠী ব্রজ*; গুৱাহাটী ঃ লয়ার্ছ বুক ষ্টল।

৪) গোস্বামী, মামণি ৰয়ছম (১৯৮০) ঃ *অহিৰণ;* গুৱাহাটী ঃ বাণী প্ৰকাশ।
৫) গোস্বামী, মামণি ৰয়ছম (১৯৮০)ঃ *মামৰে ধৰা তৰোৱাল আৰু দুখন উপন্যাস;* গুৱাহাটী।
৬) গোস্বামী, মামণি ৰয়ছম (১৯৮৬) ঃ *সংস্কাৰ, উদয়ভানুৰ চৰিত্ৰ, ইত্যাদি;* কলিকতা ঃ শ্ৰীভূমি পাব্লিছিং কোম্পানী।
৭) গোস্বামী, মামণি ৰয়ছম (১৯৮৮) ঃ *আধালেখা দস্তাবেজ;* গুৱাহাটী ঃ ষ্টুডেণ্টছ ষ্টোৰ্ছ।
৮) গোস্বামী, মামণি ৰয়ছম (১৯৮৮)ঃ *দঁতাল হাতীৰ উঁয়ে খোৱা হাওদা,* গুৱাহাটী ঃ বাণী প্ৰকাশ প্ৰাইভেট লিমিটেড।
৯) গোস্বামী, মামণি ৰয়ছম (১৯৯৪) ঃ *তেজ আৰু ধূলিৰে ধূসাৰিত পৃষ্ঠা;* গুৱাহাটী ঃ ষ্টুডেণ্টছ ষ্টোৰ্ছ।
১০) গোস্বামী, মামণি ৰয়ছম (১৯৯৪) ঃ *উপন্যাস সমগ্ৰ,* গুৱাহাটী ঃ ষ্টুডেণ্টছ ষ্টোৰ্ছ।
১১) গোস্বামী, মামণি ৰয়ছম (১৯৯৪) ঃ *দাশৰথীৰ পুত্ৰৰ খোজ;* গুৱাহাটী ঃ বাণী প্ৰকাশ।
১২) গোস্বামী, মামণি ৰয়ছম (১৯৯৪) ঃ *ছিন্ন মস্তাৰ মানুহটো;* গুৱাহাটী ঃ ষ্টুডেণ্টছ ষ্টোৰ্ছ।
১৩) গোহাঁই, ৰাণী (১৯৯৯) ঃ *হৃদয়ৰ তপস্বিনী;* গুৱাহাটী ঃ জ্যোতি প্ৰকাশন।
১৪) ঠাকুৰ, নগেন (২০০০) ঃ *এশ বছৰৰ অসমীয়া উপন্যাস;* গুৱাহাটী ঃ জ্যোতি প্ৰকাশন।
১৫) ভৰালী, শৈলেন (২০০৪) ঃ *মাধৱ কন্দলিৰ পৰা মামণি গোস্বামীলৈ;* গুৱাহাটী ঃ চন্দ্ৰ প্ৰকাশ।
১৬) শৰ্মা, গোবিন্দ প্ৰসাদ (১৯৯৫) ঃ *উপন্যাস আৰু অসমীয়া উপন্যাস;* গুৱাহাটী ঃ ষ্টুডেণ্টছ ষ্টোৰ্ছ।
১৭) হুছেইন, নিকুমণি (২০০৯) ঃ *মামণি ৰয়ছম গোস্বামী ঃ জীৱন কৃতি আৰু কৃতিত্ব;* গুৱাহাটী ঃ চন্দ্ৰ প্ৰকাশ।

১৪.৬ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান (কেৱল ৰূপৰেখা)

১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ঔপন্যাসিকে কিহৰ অনুপ্ৰেৰণাত উপন্যাসখন লিখিবলৈ উৎসাহিত হৈছিল তাৰ লেখ... ...এখন দামোদৰীয়া সত্ৰক কেন্দ্ৰ কৰি গঢ় লোৱা উপন্যাসৰ কাহিনীভাগৰ চমু লেখ... ...কাহিনীত ফুটি উঠা পুৰুষপ্ৰধান ৰক্ষণশীল সমাজৰ আলেখ-লেখ সেই সমাজে ব্ৰাহ্মণ বিধৱাসকলৰ প্ৰতি কৰা অমানবীয় ব্যৱহাৰ, ইত্যাদি।

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ গিৰিবালা চৰিত্ৰটোৰ চমু পৰিচয়... ...দুৰ্গা চৰিত্ৰৰ চমু পৰিচয়... ...গিৰিবালা নিৰ্ভীক, স্পষ্টবাদী দুঃসাহসী মানসিকতাৰ বিপৰীতে দুৰ্গাৰ ৰক্ষণশীল, কু-সংস্কাৰেৰে আচ্ছান্ন দেহ-মনৰ বিধ্বংসী ৰূপৰ চিত্ৰ আৰু দুয়োটা চৰিত্ৰৰ পাৰ্থক্য বিচাৰ।

৩নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ইন্দ্ৰনাথ চৰিত্ৰটোৰ চমু পৰিচয়... ...চৰিত্ৰটোত ফুটি উঠা ন্যায়পৰায়ণতা, সত্যনিষ্ঠা, সহানুভূতিশীলতা, প্ৰগতিকামী চিন্তা আৰু মানসিকতা আদি গুণৰ চমু আলোচনা।

৪নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ আঞ্চলিকতাবাদী উপন্যাস হিচাপে *দঁতাল হাতীৰ উঁয়ে খোৱা হাওদা'*...
...উপন্যাসৰ বিভিন্ন পৃষ্ঠাত উল্লেখ থকা আমতি, পুহন বিয়া আদিৰ উল্লেখ আৰু কি কি প্ৰসঙ্গত ইয়াৰ উল্লেখ আছে।

১৪.৭ আহিঁ প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন ১ ঃ মামণি ৰয়ছম গোস্বামীৰ উপন্যাসত নৰ-নাৰীৰ সম্পৰ্ক কি দৰে বিবৃত হৈছে?

প্ৰশ্ন ২ ঃ আঞ্চলিকতাবাদী উপন্যাস বুলিলে কি বুজে ? আঞ্চলিকতাবাদী উপন্যাস হিচাপে *দঁতাল হাতীৰ উঁয়ে খোৱা হাওদা*খনৰ বিষয়ে এটি আলোচনা আগবঢ়াওক।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ *দঁতাল হাতীৰ উঁয়ে খোৱা হাওদা*ৰ প্ৰধান নাৰী চৰিত্ৰকেইটাৰ বিষয়ে আলোচনা আগবঢ়াওক।

প্ৰশ্ন ৪ ঃ *দঁতাল হাতীৰ উঁয়ে খোৱা হাওদা'*ত ইন্দ্ৰনাথৰ ভূমিকা কেনে ধৰণৰ আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৫ ঃ *দঁতাল হাতীৰ উঁয়ে খোৱা হাওদা*ত খ্ৰীষ্টিয়ান মাৰ্কৰ মহানুভৱতা ক'ত আৰু কেনেদৰে প্ৰকাশিত হৈছে —বিচাৰ কৰক।

প্ৰশ্ন ৬ ঃ *দঁতাল হাতীৰ উঁয়ে খোৱা হাওদা* উপন্যাসখনত দক্ষিণ কামৰূপৰ লোকসমাজখনৰ চিত্ৰ কি দৰে প্ৰতিফলিত হৈছে?

প্ৰশ্ন ৭ ঃ গিৰিবালা, দুৰ্গা আৰু সৰু গোসাঁনী —এই তিনিওটা চৰিত্ৰৰ মাজত থকা সাদৃশ্য আৰু পাৰ্থক্যসমূহ বিশ্লেষণ কৰক।

প্ৰশ্ন ৮ ঃ *দঁতাল হাতীৰ উঁয়ে খোৱা হাওদা* উপন্যাসত ইন্দ্ৰনাথৰ মনৰ দ্বন্দ্বাত্মক স্থিতি ক'ত কি দৰে ফুটি উঠিছে বিশ্লেষণ কৰক।

প্ৰশ্ন ৯ ঃ মামণি ৰয়ছম গোস্বামীৰ উপন্যাসত ফুটি উঠা সাহিত্যিক সৌন্দৰ্য —*দঁতাল হাতীৰ উঁয়ে খোৱা হাওদা*ৰ আধাৰত আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ১০ ঃ *দঁতাল হাতীৰ উঁয়ে খোৱা হাওদা*ৰ ভাষাৰ বিষয়ে এটি আলোচনা আগবঢ়াওক।

প্ৰশ্ন ১১ ঃ মানবতাবাদ অন্তঃসলিলা ফল্গুধাৰাৰ দৰে মামণি ৰয়ছম গোস্বামীৰ সকলো ৰচনাতে প্ৰৱহমান— *দঁতাল হাতীৰ উঁয়ে খোৱা হাওদা*ত ইয়াৰ প্ৰতিফলন কেনেদৰে ঘটিছে।

প্ৰশ্ন ১২ ঃ *দঁতাল হাতীৰ উঁয়ে খোৱা হাওদা*ত সৰ্বসাধাৰণ জীৱনচৰ্যা কিদৰে ৰূপায়িত হৈছে?

প্ৰশ্ন ১৩ ঃ *দঁতাল হাতীৰ উঁয়ে খোৱা হাওদা* উপন্যাসখনত ব্ৰাহ্মণ বিধৱাসকলৰ মৰ্মবেদনাৰ কথা ঔপন্যাসিকৰ কাপৰ পৰা কি দৰে নিগৰি ওলাইছে?

প্ৰশ্ন ১৪ ঃ *দঁতাল হাতীৰ উঁয়ে খোৱা হাওদা* উপন্যাসখনত সমাজ সংস্কাৰৰ মনোভাৱ চকুত পৰেনে ? আপোনাৰ উত্তৰৰ সপক্ষে যুক্তি দৰ্শাওক।

প্ৰশ্ন ১৫ ঃ *দঁতাল হাতীৰ উঁয়ে খোৱা হাওদা* উপন্যাসত নাৰী চৰিত্ৰৰ প্ৰতিবাদী সত্তাৰ প্ৰকাশ কি দৰে হৈছে?

*** ***** ***